

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

KELAM

Bilimler Hiyerarşisindeki Yeri
Kelam-Mantık ve Fıkıh Usulü
Tarihsel Süreçte ve Günümüzde
Kelam Öğretimi

(Kızılcahamam 20-22 Haziran 2008)

Ankara 2008

İslâm Hukuk Felsefesi

Usulü'l-Fıkh İlmi

Prof.Dr. Hüseyin ATAY*

Yüce Allah insanı yarattı ve ona akıl verdi. Aklını kullanması için irade verdi. İradesini kullanması için güç verdi. Böylece akıllı, iradeli ve kudretli bir varlık yarattı. İnsan bu üç yeteneğini kullanarak Allah adına iyi olanı yapacak.

İnsan doğuşundan ölümüne kadar süre giden iki eğilimli yaratıldı. Biri güven arama, öbürü ise öğrenme merakıdır. Güven arama ile varlığının sağlıklı devam etmesini sağlama ve koruma altına almaktır. Öğrenme merakı ile bilgisini çoğaltma, artırma ve iş görmesini iletme ve doğru, yararlı davranmadır. Güven arama ile bilgi öğrenme birbirine sebep sonuç ilişkisiyle bağlıdır. Güven arama ancak bilgi ve öğrenme ile olur.

Bu üç yeti insanın en üst nitelik yetileridir. Bunun dışında insanın yemesi, içmesi, üremesi, çoğalması, korkması, kaçması, saldırmaması, nefsi, ruhu, üstünlük çabası, dostluk ve düşmanlık yapması anlayışı, zekası gibi karmaşık yetileri ve eğilimleri bulunmaktadır. Bunların her birinin ulaşmak istediği, elde etmek istediği amaçlarına göre insanın cevap verme gereği ve ona göre tavır alma ve davranış sergileme eylemleri etkisinde kalmaktadır.

Kuran-ı Kerim, iki tür insan özelliğinin düzeyini bize anlatmaktadır:

“Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen ve¹ başkasının malı bir köle ile kendisine katımızdan verdiğimiz rızktan gizlice ve açıkça veren kimseyi örnek veriyor. Bunlar hiç eşit olur mu?”

“Allah iki adamı örnek veriyor. Hiçbir şeye gücü yetmeyen, efendisine yük olan, bir yere gönderse bir iyilik getirmeyen, dili tutuk biri ile doğru yolda olarak adaletle buyuran kimse bir olur mu?”²

Yüce Allah burada iki tip insanı örnek veriyor. Biri, tembelin teki, Allah'ın kendisine verdiği yetenekleri kullanmayıp aciz, beceriksiz bir işe

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

¹ An, 16/75

² An, 16/76

yaramaz biri, öbürü de Allah'ın verdiği yetenekleri kullanıp herkese yardım elini uzatan biri oluyor.

İnsan değişik ve çeşitli güçle ve yeteneklerle donatılmıştır. Bunların her birinin işleri, amacı bulunmaktadır. Bunlar insanın yönlendirilmesini yönetir ve sağlar ve bundan dolayı aralarında da çatışma ve yardımlaşma meydana gelir. Bu yardımlaşmalar ve çatışmalar başkalarına etki edecek derece insanı harekete geçirir ve insanın kişiliğini, bilincini, bilimini geliştirir, artırır. Doğru ve yanlış yapabilir. Hangi işi ve tutumu olumlu olarak artık ise ona göre nitelenir ve doğru kişi olur veya olumsuzlukla nitelenir, kötü kişi olur.

Adem'in iki oğlu Habil ile Kabil iki kardeşten Habil aklını kullandı, Kabil ise zekasını kullandı ve çabuk acele iş yapmak suretiyle Habil'i öldürdü. Habil aklını kullandığı için, kardeşini öldürmeyi haklı bulmadı. İki kardeş arasında bu kadar ayrıcalığın olmasını ortaya koyan her birinin kişilik amacı idi. İşte insan aynı özden yaratılan iki kardeşle böyle ortaya çıkması insanlık tarihinde benzerlerinin meydana gelmesinin başlangıç örnekleridir.

Kabil kardeşinin ölüsünü ne yapacağını bilemedi. Allah, bir karga göndererek Kabil'e kardeşinin ölüsünü ne yapacağını dolaylı yoldan göstererek öğretti. Kabil kardeşini öldürmeyi düşünebildiği halde, ölüyü ne yapacağını düşünemedi.

Akıl doğruyu söyler, yanılmaz, ancak insanı iş yapmaya götüren, ona iş yaptırtan iradesidir. İrade insanın bir işi yapıp yapmama nedenidir. Bütün sorumluluk iradeye aittir. Ancak, insan aklını kullanırsa, iradesini aklına teslim ederse, o zaman irade istediğini yapamaz. İrade de insanı amacına götürür. Amaç insanın ulaşmak istediği hedefidir. İnsan aklını kullanıp düşünürse, faydalı, yararlı ve güzel olanı ve bunların iyi ve sürekli olduklarını daha iyi ve sağlıklı yapar. Her insanın akli vardır. Ne var ki kimi insanlar akıllarını kullanmazlar. Akıl insanı düşündürür, aceleci insan düşünmeye vakit ayırmadan amacına acele ulaşmak ister ve tökezler. Yalnız bireysel insan değil, toplumsal kuruluşlar ve devletler, hükümetler de düşünmeden, akıllarını kullanmadan, akıllarının dediğini yapmayarak yanlış yaparlar.

Yüce Allah insana akıl verdi ve ona göre hareket etmesini ve işlerini ona göre yürütmesini emretti ve insanı sorumlu tutarak başını derde soktu. İnsanın bir sürü kendi başına iş yapacak ve yaptıracak yeteneği ve değişik

eğilimleri ve gereksinimleri içinde bazıları akılı dinlemiyor, insanı yanlış yapmaya sürüklüyor.

Yüce Allah insanı yanlış yapmaktan kurtarmak için akılı desteklemek, insanı aklını kullanmaya özendirmek ve zorlamak için ayrıca bazı insanlar aracılığıyla insana sözlü bilgi gönderdi. Kabil'e kargayı gönderdiği gibi, bu sefer insana kendisini insan aracılığı ile vahiy bilgisi göndererek insana iki doğruluk rehberi sağladı. Gönderilen vahiy bilgisi akla yardımcı olacak ve daha güçlü olarak insana doğruyu yapmasına zorlayacak.

Kuran-ı Kerim Yüce Allah'ın son sözlü bildirgesidir. Akıllı insanların yani akıllarını kullananların bu vahiy bilgisine muhtaç olmadıklarını açıkça söyleyerek, akıllıları yine de överek insanları akıllarını kullanmaya özendiyor ama bunu anlayan da ne kadar azdır.

"Allahın size artığı ve acıması olmasaydı, ant olsun, azın dışında şeytana uyardınız".³

Yani, Allah acıyarak artık bilgi (vahiy) göndermemiş olsaydı, içinizde yanlış yönlendiren güçlere uyardınız. Bu ayetin anlamını düşünmeden önce, şöyle düşünmüştüm. Vahiy gönderilmeyen milletler içinde ve sonunda Kuran gelmeden de önce ve geldikten sonra da Kuran'dan haberi olmayan milletler içinde akılları ile doğruyu bulan, doğruyu uygulayan insanlar vardır. Akıl onlara yetmektedir. Vahye ihtiyaçları olmuyor. Sonra bu ayetin üzerinde düşününce, bu ayet bazı insanların artık bilgi olan vahye sahip olmadan doğruyu bulup ona uyabildiklerini ifade ediyor. Mutezile'nin bu ayeti kanıt olarak kullanıp kullanmadığına rastladığımı hatırlamıyorum. Onlar ve Maturidi, İsra (15) suresindeki "elçi (resul) göndermedikçe azap etmeyiz" deki elçiyi akıl olarak anlamalarında isabet ettiklerini Kuran'ının felsefesini ve bütün insanları kapsadığını görmek mümkündür.

Hz. Peygamber kırk yaşına kadar aklına göre hareket etti, yaşamını aklına göre düzenledi ve yönetti. Kırk yaşında kendisine vahiy gelmeye başladı, kendisinin vahye ihtiyacı yoktu. Vahiy başkalarına anlatmak için, kendisine geldi. Bu dürüstlükte de tek değildi. Onun gibi dürüst olanlar da kendilerine vahyin gelmesine yetkin ve layık olduklarına inanıyorlardı. Yüce Allah Hz. Muhammed'i seçmede isabet etmesini de böylece kolay anlamak gerekir.

Bazı kimselerin Kuran-ı Kerim'in getirdiği yasaklara itiraz etmelerine

³ Kadınlar, 4/83

hiçbir gereçleri bulunmamaktadır. Daha önce milletlerde olan yasakları düzenli ve vurgulu bir biçimde ortaya koydu. Eski milletlerde olan kimi yasakları kaldırdı. Adam öldürmek, zina etmek, hırsızlık yapmak, faizle kazanç sağlamak, yalan söylemek, çapulculuk yapmak gibi yasaklar geçmiş milletlerde vardı. Kuran-ı Kerim disiplinli, nezaketli, huzurlu ve mutlu bir toplum düzeni kurmanın temel ilke ve hükümlerini getirdi.

Kuran-ı Kerim, geçmiş ilah ve ilahsız dinlerin yanlışlarını düzeltmek ve onların iyilik ve doğru ilke ve hükümlerine gereken iyilik ve doğruluk ilke ve hükümleri ekleyerek, insanoğluna her zaman ve her yerde düzenli, mutlu, neşeli, sevinçli ve sevimli bir yaşam sürmesini sağlamak için gelmiştir ve aramızda bulunmaya devam etmektedir.

Hz. Peygambere vahiy gelmezden önce bilgi ve hüküm kaynağı akı ve düşüncesi idi. Vahiy gelmeye başladıktan sonra Hz. Peygamberin hüküm kaynağı akı ve Kuran oldu. Ancak Hz. Peygamberin vahiyden sonraki hayatı boyunca hüküm kaynağı iki oldu.

1-Akıl

2-Kuran

Akıl Kuran'dan ayrı bir hüküm kaynağı olmasına olan ihtiyaç Kuran'da açık olmayan hükümleri kendi içtihat ederek ortaya koymasındır. Aslında Kuran'ı ilk akıl kitabı olarak görmemiz lazımdır. Kuran'daki hüküm bildiren ayetler hem hüküm, hem de yöntem ifade ederler. Bunu önceki felsefe ve kelam yani Klasik Kelam (Tanrıbilimi-Theology) kitabı olduğunu da söylüyordum. Şimdi de Fıkıh Usulu kitabı olduğunu da ekliyorum. Çünkü Kuran'da hem felsefenin, hem kelamın, hem de fıkıh usulünün temel kuralları bulunmaktadır. 1965 yılında Chicago'da Theology of Old and New Testaments adlı kitapları görünce, Theology of the Kur'an da olmalıdır, diye düşündüm.

Hz. Peygamberlerden sonra Sahabenin hüküm verme kaynağı Kuran ve akıl (ictihad) idi. Müslümanlık dört halife dönemi olan 30 yıllık bir süre içinde hızlı yayıldı. Mısır, Suriye Kafkaslara kadar Irak ve Afganistan'a kadar İran fethedilmişti. Hz. Peygamber İslamiyeti kendi zamanında Müslüman olan Arapların ihtiyaçları kadar anlatmıştı. Arapların hepsi kendi zamanında Müslüman olmamıştı. Çok kısa bir süre içinde tarihi gelenek, kültür ve medeniyetleri bulunan milyonlarca insanın yönetimi için Hz. Peygamberin açıklamaları yeterli değildi. İlk Müslümanların içlerinde büyük çapta Hıristiyan, Mecusi, Yahudi ve Sabi bulunan yepyeni büyük bir

devleti yönetmek kolay değildi. Siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel, ilmi ve dini, hukuki olayların okyanus dalgaları gibi birbiriyle karşı karşıya gelmeleri, çatışmaları düşünülecek olursa, onları yönetmek hem alimlerin, hem yöneticilerin ne kadar büyük bir güç ve geniş anlayışa muhtaç oldukları anlaşılır. Dört halife döneminde bunu oldukça iyi bir başarı ile İslam'ın zamana göre temellerini atmış ve yerleştirmişlerdi. Fethettikleri yerlerde tam yönetim egemenliğini yerleştirmiş ve bu memleketlerin tarihi varislerinin ayaklanıp memleketlerini geri alma teşebbüsleri, düşünceler ve güçleri İslam potası içinde erimiş ve Müslüman olarak İslam ilmine, kültürüne ve inancına katkıda bulunmuş ve İslam'ın dünya medeniyeti kurmasına en büyük hizmeti vermişlerdir.

İlk Müslümanları çok beğeniyorum. İslam'ı yaymalarını üç sebebe dayandırıyorum.

Birincisi, dürüst idiler, disiplinli ve adil idiler. İkincisi, İslam'ın hoş görüşüne ve din özgürlüğüne sahip idiler, bağınaz, dar kafalı, militan değildiler. Üçüncü olarak, Kuran'ın ilme verdiği önemi iyi kavramış ve onu öğrenmekte yarış halinde idiler.

Devlet millete tabi idi ve millete hizmet etmek peşinde idi. Bu durum üçüncü (9.M.) asra kadar devam etti. Kumandan Irak'tan Medine'ye geliyor ve halife Ömer'e diyor ki, bu ganimet kervanının başı buraya geldi, sonu henüz Irak'tan hareket etmedi deyince, Hz. Ömer Allah'a şükret diyor, hiçbir çapula ve talana uğramadan güven içinde geldiği için Allah'a şükreder ve kumandan Hz. Ömer'e, bu senin dürüstlüğünün sonucudur, der.

İşte üçüncü (9.M.) asırdan sonra millet devlete tabi olmaya başladı ve milleti yoldan çıkardı ve bozdu. Toplumda, bunca kitlesel amansız, zararlı ve çapul, talan olayları oluyor, devletin başındakilerinin kılı kıpırdamıyor. İşte buna devletin milleti denir, milletin devleti değil. Millette andığımız üç şartın hiçbirisi kalmamış, devlet adaleti, özgürlüğün her çeşidini kısıtladı ve kaldırdı, ilim adamını da kendine düşman yetiştiriyor gibi görmeye devam ediyor. İşte ilk Müslümanlar-devlet ve millet olarak- öyle idi ve dünyaya medeniyet ihraç ediyorlardı. Bu, devlet millet meselesidir. Şimdi, İslam'dan sırf Kuran'ı alıp zamanımıza getirmek tek çıkış yolu olabilir.

İlk Müslümanların elinde başı, ortası ve sonu belli bir Kuran vardı. Birkaç tane de hadis ve sünnet (uygulama) yanında herkes düşün üretmeye koyuldu ve çok değişik, çelişkili fikirler ortaya atıldı, yazıldı, çizildi, uygu-

landı. Fethedilen milletlerin ilimlerinden, Müslüman olan ve olmayan insanların olumlu ve olumsuz katkıları İslam toplumunda bir yarış meydana getirdi. Kuran'ın dürüstlük, özgürlük ve ilim teşviki insanları etkiledi. Böylece milletin muhtaç olduğu hukuki, sosyal, ahlaki, siyasi, kültürel, iktisadi kanunlara olan ihtiyacına dair bir sürü hükümlerin hepsi ne Kuran'da ne de Hz. Peygamberin sözlerinde vardı. Hz. Peygamber de hayatında içtihat etmeye teşvik etmişti. Aslında hüküm çıkarmak, bir duruma ve olaya çözüm getirecek bir fikir ileri sürmek Kuran'ın önerileri içinde de vardır. İlk Müslümanlar bu ilkeyi ve teşviki çok iyi değerlendirdiler. Herkes fikir üretme yarışına girdi. Bu, aynı zamanda insana toplum içinde de bir kişilik ve şeref kazanma sebebi oluyordu. Herkesin fikri bir dağınıklık içinde olması da alimleri düşünmeye sevk ettiği söylenen fikirleri sınıflamak, düzenlemek için eserler verilmeye başladı. Bu hususta yazılanlar içinde bize kadar ulaşan 204 H. (819 M.) yılında ölen Ebu Abdullah Muhammed b. İdris Şafii'nin yazdığı er-Risale adlı eseridir.

Fahreddin Razi İmam-ı Şafii hakkında şöyle diyor:

Şafii'nin usul ilmine nispeti Aristo'nun mantık ilmine ve Halil b. Ahmet'in aruz ilmine nispeti gibidir. İnsanlar Aristo'dan önce sırf salim tabiatlarına göre delil getirir ve itiraz ederlerdi, tarifleri ve delilleri sıralayacak durumu bildiren bir kuralları yoktu. Sözleri karşılık ve çapraşık idi. Aristo insanlara mantık ilmini çıkardı, tarif ve delilleri kendileriyle bilecekleri külli bir kanun koydu.⁴

Bunun gibi İmam Şafii'den önce insanlar da Usul-u-Fıkh meseleleri hakkında konuşuyorlardı, delil getiriyor ve itiraz ediyorlardı. Şeriatın delilleri, onların taaruz ve tercih keyfiyetlerini bilmeleri hususunda başvuracakları bir kanunları yoktu. İmamı Şafii Usulü'l Fıkh ilmini çıkarmış ve şeriatın delillerinin sırasını bilecekleri bir külli kanun ortaya koymuştur.⁵

A- İmamı Şafii'nin *Risâlesi*'nin konu başlıkları şöyledir:

Kuran'ın beyanı ve sünnetin beyanı ile başlar, sonra, içtihat ve kıyası anlatır. Kuran'daki umum ve hususu örnekleyerek açıklar. Umum ve hu-

⁴ Fahreddin Razi'nin, Aristo'nun mantığı ortaya koymasını bu kadar güzel bilmesi, İslam alimlerinin Yunan felsefesine ne derece vakıf olduklarını gösterir. Ayrıca Aristo da mantığı ortaya koyarken insanın doğasına ve aklına uygun olan kuralları ifade etmesinden ibaret olduğu bilindiği halde Aristo mantığına düşman olmanın ne kadar saçma olduğu görülüyor.

⁵ Mustafa Abdurrazık, Temhid el-Felsefe el-İslamiye 233, Ahmet Emin, Duhal-İslam 2/228

sus'un birbirine tedahülünü anlatır. Bunları anlatırken ayet ve hadisi kullanır, uzun tartışmaya girmez. Sonra bu konular başka bir münasebetle başka yerde de zikredilir. Tam bir konu birliği bulunmaz. Nasih ve mensuhten, hadislerin illetlerin, haberi vahidin delil sayılacağından, icma ve kıyastan bahseder. Habere muhalif olan istihsanı anmanın haram olduğunu söyler.

İmamı Şafii'nin bizim tespitimize göre şöyle bir temel kuralı her zaman uyguluyor. Aslında Usul-u Fıkh'ın ilk ve temel kuralı budur:

a) Önce Kuran'ın koyduğu ve açıkladığı hükümleri zikreder.

b) Sonra sünnetin açıkladığı hükümleri beyan eder.

c) Kuran'ın koyduğu bu hükümlerin içtihat ile açıklandığını ve Kuran'a dayanarak içtihadın meşruluğunu ve bir delil olduğunu anlatır.

İçtihadın yalnız din hükümlerinde olmayıp dünya işlerinde de gerekli olduğu ve bunun da akli kullanmak olduğu yaptığı istidlallerden anlaşılıyor.

İmamı Şafii'nin fikir ve hareketinden içtihadın iki işlevi olduğu anlaşılıyor.

1-Birincisi, Kuran ve hadisi açıklamak

2-İkincisi ise, Kuran ve hadiste hüküm bulunmayan meselenin hükmünü bulmaktır.

İçtihat birinci durumda açıklama ilkesi, ikinci durumda yeni hüküm verme kaynağıdır.

Sünnetin üç türlü işlevi vardır. a) Kuran'ı aynen desteklemek, b) Kuran'ı açıklamak, c) Müstakillen hüküm vermek.

Şafii, Razi'nın dediği gibi salim fitrata dayanır, akli istidlalleri kullanır. Buna semantik bir yöntem diyebiliriz. Çünkü dil anlayışını izliyor.

Burada ilk dönem alimlerin akli kullanım yöntemlerine dikkat edilmesi gerekir. Kimine göre akıl bir anlama aletidir. Söylenilen sözleri, ve rivayet edilen lafızları ancak basit halkın anlayışı kadar anlar. Diğer bir deyimle aklın söz ve lafız "ne dedi?" yi anlamak kadar, bir anlayışa hakkı olduğu kabul edilir. Kimi alimler de akıl, hem anlama aracı, hem de ne demek istendiği yani söylenenden söylenmeyeni anlama yetkisi olduğunu kabul ederler. Birincilere lafızcılar, ikincilere akılcılar denmiştir. Bu, aklın kullanımının ilk sınıflanmasıdır.

İmamı Şafii Risale'sinde akli anlama aracı olarak kullanıp onu ikinci sıraya koymaktadır. İmamı Şafii'den sonra Risale'sini dört kişi şerh etmiş-

tir. Sayrafi (330), Ebul Velid Nisaburi (349), Kaffal eş-Şaşı (336 veya 365), Abdullah b. Yusuf Ebu Muhammed Cuveyni (438).

İmamı Şafii'nin Risale'sine fukahenin yöntemi denmeyeceği gibi kelamcılarının yöntemi de denemez. Çünkü kendisi Kelam karşıtı olduğu için Kelamcılarının akli esas almalarına da asla yanaşmaz. Bana göre onun "Usulü'l Fıkh" yöntemine "Hadisci Usulü'l Fıkh" denmelidir.

İslam'da insanın bütün hayatını içine alanı fıkıh bilimi olduğunu ifade eden İmam-ı Azam'ın (150 H. 767 M.) fıkıh ilmine yapmış olduğu tanımıdır. O, "fıkhı, insanın lehine ve aleyhine olan hükümleri bilmek" yani insanın yapması ve yapmaması gereken işlerden bahseden bir ilim olarak tanımlar. Toplumda yöneten de yönetilen de bu tanımın kapsamı içine girmektedir. Bu tanım ilk Müslümanların durumlarını çok kapsamlı bir biçimde ifade etmektedir. Çünkü İslam'ın doğduğu Arap yarımadasında devlet geleneği olmadığı gibi toplumun yazılı bir hukuk kanunu, bir ahlak düzeni, bir ticaret kanunu ve benzeri yoktu. İmamı Azam'ın bu tanımı Kuran'ın insanın yaşamasına ait kapsamlı hükümlerinin bir fakih tarafından çok kısa bir tanımı idi.

İslam'ın ilk iki yüz yılında Müslümanlar çok rahat, çok serbest, tam bir özgürlük içinde kendilerini görüyorlardı. Ellerinde başı sonu belli çok geniş anlayışa uygun Kuran'dan başka bir miktar da Hz. Peygamberin sözleri vardı. Herkes anladığını ve bildiğini söylüyor, öğrendiğini, duyduğunu anlatıyordu ve toplum karmakarışık idi. Abdullah b. Mukaffa, bu durumu Ebu Cafer Mansur'a bir raporla "Risaletü's-Sahabe" ile bildirmiş ise de, bir sonuç elde edilememişti. Durumu toplum kendi kendine çözdü ve karışıklık ortadan kalktı. Hudayı nabit gibi yani başlangıçta bir amaç ve plan dahilinde olmadan yetişen büyük bilginlerin etrafında insanlar kümeleşip toplanarak toplum kendiliğinden uyacakları imamları, önderleri seçip onlara bağlandı. Böylece mezhepler kendiliğinden teşekkül etti. Siyasilerin yapmadığını veya yapmak istemediğini ilim adamları yaptılar. Burada toplumsal iki olayın olduğu görülmektedir. Biri, hiçbir maddi çıkar peşinde olmayan ilim adamlarının ilim yapmaları, diğeri de halkın ilme önem vermesi ve ilim adamlarının peşinden gitmesi ile sağlam ve düzenli bir toplum oluştu. İmamı Azam'ın, İmamı Malik'in, İmamı Şafii'nin ve sonunda Ahmed b. Hanbel'in ve Caferi Sadık'ın yetişmesi böyle olmuştur.

Fıkıh çalışmaları konusunda iki eğilim ortaya çıktı. İkisini de Aristo mantığı terimiyle adlandırdılar. Biri, tüme varım, diğeri tümden gelim.

Tümevarımı Hanefiler, tümdengelimî kelamcı Şafii'ler kullandı. Birinciye Hanefilerin, ikinciye Kelamcılarının yöntemi demek tam dengeli ve karşıt bir deyimleme olmaz. İkisi de akla önem verir ve akılcı yöntemdir. Ancak, tüme varım yöntemi deneye ve gözleme dayandığı için, buna ilmi yöntem, tümden gelim ise önce düşünüp sonra uygulamaya geçtiği için ona ise felsefi yöntem demek doğru olur.

Benim dikkatimi çeken, belki başkalarının da dikkatinden kaçmayan, İmamı Şafii'nin Kelam düşmanı ve akla öncelik vermeye karşı tutumuna göre Usulü'l Fıkh ilminde Şafii kadıların (fakihlerin) felsefi yöntemi tutmalarıdır ve ilk başları aynı zamanda Mutezili olmalarıdır. Böyle olmaları çok yerinde olması çok güzel felsefi ve ilmi çalışmayı seleflerinin tersine iletmeye ve geliştirmeye yardım etmişlerdir.

Tüme varım yönteminde, sorunlar, olgular ve olaylar tek tek alınır, incelenir, tecrübe edilir, denenir, gözlenir, her birine verilen hükümlerin ortak niteliği ve nedeni tespit edilerek bir ortak kural konur. İşte tikelden tümele gitmek böyle olur. Hanefiler bunu kullanmışlardır. Böyle ulaşılan bir kural, fertlere, cüzi olaylara, bireysel eylemlere daha isabetli uygulama imkanı olur.

Yöneticilerimiz bu yöntemi kullanmadıkları için yaptıkları kanunları, tüzükleri ilk önce kendileri bozmaktadır. Binanın içinde yaptıkları kanunlar topluma uymamaktadır. Dışarı çıkınca önce kendi kanuna aykırı hareket ediyor. Yapılacak bir kanun o konuda toplum iyi incelenmeli, sebepleri araştırılmalı nasıl düzeltilcekse ona göre kanun çıkarılmalıdır. İslâm dünyasının ve Türkiye'nin asla ıslah edilememesinin nedeni tüme varım ilmi yöntemi kanunlarda kullanmamalarıdır. Doğrusu, tüme varım yönteminde, tümden gelim de vardır ve uygulanıyor. Yoksa tüme varmanın bir anlamı olmaz.

İslâm dünyasında ilk asırdan beri uygulaması kimsenin de değindiğine rastlamadığım başka bir yöntem vardır. Buna hadisçiler, rivayetçiler ilk andan beri kullandıkları gibi üçüncü asırda akla karşı ortaya çıkan üç rivayetçiler (hadisçiler, tasavvufçular, mukallit fıkıhçılar) bu yöntemi kullanıyorlar. İslâm'ı yaşanmaz hale sokan bunlardır. Bir hadisi, bir ayeti, bir olay hakkındaki rivayeti alıp genel bir kural olarak her şeye uygulamalarıdır. İşte bu yöntem ve yol, tümden gelimin yanlış bir uygulaması olarak görünüyor.

Tümden gelim yöntemi şudur:

Bu yöntemde önce kural ve genel bir hüküm konup tespit edilir, sonra o kuralın veya kanunun altına giren fertlere ve tikel nesnelere ve olaylara uygulanır. Ancak bunu yaparken fertleri ayrı ayrı inceleyip kuralın altına hangi yönden ve nasıl gireceklerini tespit etmek gerekir. Ne var ki, uygulanacak ferdi ve cüzi olaylar görgüye, deneye dayanarak değil düşünerek, tasarlanarak yapılır. Bu, fiilen vuku bulan tikel ve bireysel olaylara tıpatıp uymayabilir. Bu, üstten yönetmeye, ben yaptım oldu veya olur gibi bir baskıya sebep olur. Uygulanması zor olan kanunlar bu tip tümden gelim yoluyla yapılan kanunlardır. Eşarilikte kader inancı kanunu buna göre çalışır, Maturidilikte ise cüzi irade kanunu tümevarım yöntemine uygun düşer. Üçüncü h. (9.m.) asırdan sonra bütün mezhepler bin yıl önce yazılan fıkıh kitaplarına uyarak toplumları yönetmeleri tam bir aymazlık içinde tümden-gelim yöntemine göre Müslümanlık yapıyor ve yaptıkları için, gerçek Kuran Müslümanlığı olmuyor. Çünkü Kuran Müslümanlığı ilme ve akla dayanır, taklide dayanmaz. Zira taklit ilim sayılmaz.

İbn Haldun (808h. 1405m.) bu konuda şöyle der:

'Hanefi fakihleri Usul'e dair eser yazıp kaidelerini tetkik etmekte uzun uzadıya sözler söylediler. Kelamcılar da yazdı. Ne var ki fakihlerin yazıları fıkha daha çok yakındı, verdikleri misaller, getirdikleri deliller ve meseleleri fikhin ince ve felsefi manaları üzerine kurmalarından ötürü ferî meselelere daha layıktı. Kelamcılar fıkıhtan mesele şekillerini tecrid edip mümkün olduğu kadar akli istidlale yönelmişlerdi. Zira mesleklerine hakim olan ve metotlarının gereği de bu yöntemdi. Hanefi fakihlerinin fikhin derin manalarına inmekte, mümkün olduğu kadar Usul'ün konularını fikhin meselelerinden çıkarıp almakta maharetleri vardı.'⁶

Muhammed Hudari, kelamcılarının yöntemini şöyle açıkladı: Usulcü kelamcılar, kelam ilminin yöntemini takip ettiler. Mezheplerin ferî meselelerine uygun olup olmadığına bakmadan kurallarını anlattılar. Aklın ve kuraların delillerini teyit ettiğini tespit edip muhalif olanları reddettiler. Mezheplerin ferî meseleleriyle rasgele pek az meşgul oldular.

Hanefi usulcülere gelince, mezheplerin ferîlerini kurallara uygulamaya riayet ettiler. Öyle ki, imamlarından nakledilen ferî meselelere göre kural-

⁶ İbn Haldun, Mukaddime 248.

ları uyarladılar.⁷ Eğer kurala fihhi mesele uymuyorsa, kuralı meseleye uya-
cak şekilde ayarlıyorlar. Bunun için bazen tuhaf kurallar ortaya koymaya
mecbur oldular.⁸

İslam fikhında ilk usul eseri verenin Ebu Yusuf olduğu ancak eserinin
bize intikal etmediği söyleniyorsa da bu bir rivayetten ibaret gibi kalıyor.
Ebu Yusuf ünlü ve devletin en yüksek görevinde bulunan ve yazdığı eser
'Harac' kitabı ellerde dolaştığı gibi dolaşması gerekirdi, diye düşünüyö-
rum. Sonra yazdığı usul'un eserini özel bir adı da anılmıyor. İslam huku-
kunda, elimize ulaşan ilk eser İmam Şafi'nin Risalesi olduğu kesinlik ka-
zanıyor. Tarih sırasına göre yazılmış Usulü'l Fıkh eserlerinin orijinallerini
saymak faydalı olur.

B- el-Cedel-Meâhizuşşeria

Şafi'nin risalesinden sonra orijinal olarak yapılan Usul'ül-Fıkh eseri
'el-cedel' ve 'Meahızuş Şeria' adında İmamı Maturidi'nin (333 h. 944m.)
yazdığı iki eserdir. İmamı Maturidi'nin hal tercümelerinde bu iki eser zik-
redilmekte ise de henüz bize kadar ulaşmadı.⁹ Maturidi'nin, Kelamda et-
Tevhid ve Tefsirde et-Tevilat basılmıştır.

C- El-Usul

Ebul Hasan ubeydullah b. Hasan Kerhi (260-340h., 873-951m.)¹⁰ 'el-
Usul' adında bir eser yazmıştır. Ebu Zeyd Debbûsî'nin Mısır'da Matbaatul-
Edebiyye'de tarihsiz basılmış 'Tesisu'n-Nazar' adlı eserin sonunda ki (80-
87) sayfalarında basılmıştır. Ebu Hafis Ömer Nesefî (537) misaller ve
şevahid ile onu açıkladı.

D- el-Fusul fi'l-Usul

Irak'ta Hanefilerin reisi ve müçtehit olan Ebul Hasan Kerhi'nin öğren-
cisi olan Ebu Bekir Cessas'ın İstanbul'da 1335h. 1916m. yılında 'Ahkamul

⁷ Kurala göre meseleyi çözdüler de, meseleyi esas alıp kuralı ona göre ifade ettiler. Onun
için bazı meseleleri kurala uydurmak veya kuralı anlamak ve anlatmakta sıkıntı yaşadığı-
nı müşahede ettim.

⁸ Muhammed Hudari, Usul'ul-Fıkh, 8-9, 1969, Mısır.

⁹ Ali Abdulfetteh Magribi, İmamı Êlis-Sunne vel Cema (Ebu Mansur Maturudi) 22, Mısır,
1985.

¹⁰ Ebul Hasan Kerhi Irak'ta Hanefilerin reisi idi. Hayatının sonunda felç oldu. Arkadaşları
Suriye'nin Meliki, Seyfuddevle Hemdani'ye (Ali b. Abdullah 303-356h. 915-965m.) ge-
çimine yardımcı bulunmasını istedikleri bir mektup yazdılar. Kerhi bunu öğrenince ağladı
ve 'Allah'ım rızkımı bana verdiğin yönden ver' diye dua etti. Yardım gelmeden öldü.
(Zuhrul İslam 1/123, A.Emine, Mısır, 1945.

Kur'an' adlı üç ciltlik eseri basılmıştır. Bize kadar ulaşan usul eserleri içinde en hacimli olan usul eseri ve usul'ün bütün konularını içeren Ebu Bekir Ahmet b. Ali Razi Cessas (305-370h. 917-980m.) 'el-Fusul fi'l-Usul' adında yazmış olduğu eserdir.¹¹ Kitap bab'lara, bab'lar fasıllara ve bazen konulara ayrılmış ve kitap düzenine göre yazılmıştır.

El-Fusul fi'l-Usul'ün düzeni

Birinci cilt:

- 1.bölüm. Umum konusu, 40- 53
- 2.bölüm. Nass konusu 59- 61
- 3.bölüm. Mücmel konusu 63- 79
- 4.bölüm. Atıf harflerinin anlamları 83- 96
- 5.bölüm Umum'daki ihtilaf 99- 133
- 6.bölüm. Umum husus 135- 141
- 7.bölüm. Tahsisin yönleri 142- 152
- 8.bölüm. Tek haberle umumun tahsisi 155- 207
- 9.bölüm. Kıyasla umumun tahsisi 211- 242
- 10.bölüm. Umumun tahsisinden geri kalan 245- 254
- 11.bölüm. Haram ve helalin çözümü 257- 261
- 12.bölüm. İstisna 265- 279
- 13.bölüm. İcma ve sünnet 283- 285
- 14.bölüm. Delil ve Hitab 289- 323
- 15.bölüm. Mücmelin hükmü 327- 334
- 16.bölüm. Sebepsiz söz 337- 347
- 17.bölüm. Olumsuzluk (nefy) edatı 351- 355
- 18.bölüm. Hakikat ve mecaz 359- 370
- 19.bölüm. Muhkem ve Muteşabih 370- 377
- 20.bölüm. Umum, husus, mücmel, müfesser 381- 420
- 21.bölüm. Umum olan iki haber 423- 425

İkinci cilt:

- 22.bölüm. Beyanın niteliği. 6- 14

¹¹ 1994 yılında, Uceyl Casım Neşemi tarafından incelenmiş dört cilt halinde Kuveyt devletinde basılmıştır.

- 23.bölüm. Beyanın çeşitleri. 22- 23
24.bölüm. Beyana muhtaç olan ve olmayan 27- 27
25.bölüm. Beyan kendisiyle olan. Kitap, sünnet, icma ve kıyas. 31- 31
26.bölüm. Beyanın ertelenmesi. 47- 73
27.bölüm. Emrin ne olduğu. 79- 82
28.bölüm. Emir sözü. 87- 89
29.bölüm. Zamanla kayıtsız emir. 105- 107
30.bölüm. Vakitli emir. 123- 127
31.bölüm. Mutlak emir. 135- 144
32.bölüm. Emirde seçmelik (beş fasıl). 149- 168
33.bölüm. Nahiyy fesadı gerektirir mi? 171- 191
34.bölüm. Nasih ve Mensuh. 197- 199
35.bölüm. Neshi caiz olan ve olmayan. 203- 209
36.bölüm. Neshi caiz olan. 215- 217
37.bölüm. Daha ağır ile neshetme konusu. 223- 223
38.bölüm. Zamanından önce nesh. 229- 244
39.bölüm. Hükmü baki okunmasının neshi. 253- 268.
40.bölüm. Neshin birbirine yönleri (üç fasıl) 273- 316
41.bölüm. Birbirini nesheden ve etmeyen. 323- 326
42.bölüm. Sünnetle Kuran'ın neshi. 345- 367
Üçüncü cilt:
43.bölüm. Mensuh hükümler 5- 7
44.bölüm. Nesihte bir konu. 11- 13
45.bölüm. Önceki şeriatların gereği. 17- 22
46.bölüm. Haberlerde ihtilaf. 31- 32
47.bölüm. Haberlerin dereceleri. 33- 58
48.bölüm. Teklik haberler. 61- 70
49.bölüm. Teklik haberlerin kabulü 73- 105
50.bölüm. Teklik haberlerin kabul şartları. 111- 122
51.bölüm. Teklik haber ravilerin durumu. 125- 141
52.bölüm. Mursel haber. 143- 158
53.bölüm. İki zıt haber. 159- 173

- 54.bölüm. Hadislerdeki artık sözler. 175- 179
55.bölüm. Hadisini inkar eden. 181- 185
56.bölüm. Mudellislerin rivayeti. 187- 192
57.bölüm. Sahabenin sözleri. 195- 199
58.bölüm. Sahabenin sözüne aykırı işi. 203- 211
59.bölüm. Hz. Peygamberin sözleri. 213- 228
60.bölüm. Hz. Peygamberin işlerinin hükmü. 231- 232
61.bölüm. Hz. Peygamberin sünnetleri. 235- 236
62.bölüm. Hz. Peygamberin içtihadı 239- 244
63.bölüm. Vahiyden önce nesnelerin hükmü. 247- 248
64.bölüm. İcma. 255- 266
65.bölüm. Çağların icmaı. 271- 273
66.bölüm. İcmanın oluşumu. 277- 282
67.bölüm. İcman niteliği. 285- 289.
68.bölüm. İcman kiminle oluşacağı. 293- 303
69.bölüm. İcman oluştuğu vakit. 307- 311
70.bölüm. Azlık çokluk ihtilafı. 315- 315
71.bölüm. Medinen icmaı. 321- 326
72.bölüm. Selefın ihtilafından çıkış. 329- 330
73.bölüm. Tabiiiler konusu. 333- 335
74.bölüm. İhtilaftan sonra icma. 339- 341
75.bölüm. İki şey arasındaki hükümde eşitlik. 349- 350
76.bölüm. İhtilafta icmanın değeri. 353- 357
77.bölüm. Sahabeyi taklit. 361- 365
78.bölüm. Düşünme gerekliliği, taklitin öğrenilmesi. 369- 382
79.bölüm. Olumsuzluğun kanıtı. 385- 395

Dördüncü cilt:

- 80.bölüm. Kıyas ve içtihat. 7- 13
81.bölüm. Olayların hüküm yönleri 17- 20
82.bölüm Olayların hükümlerinde içtihat ve kıyas 23- 95

(İçtihadın tarihçesi, Kıyasın ispatı, üç türlü ibadet, içtihadı aklı delil, Kıyası reddedenlere reddiye, Şeri hükümlerin aklın değerlendirmesini ka-

bul etmeyenlere reddiye.)

- 83.bölüm. Kıyasın çeşitleri. 99- 100
- 84.bölüm. Kıyasın olmayacağı yerler. 103- 122
- 85.bölüm. Kıyasın esasları. 127- 133
- 86.bölüm. Şer'i delillerin nitelikleri. 138- 144
- 87.bölüm. Aklın nedenli olduğu. 151- 152
- 88.bölüm. Nedenin sağlamlığı. 156- 171
- 89.bölüm. Hükümlerdeki ihtilaf. 175- 176
- 90.bölüm. Nedenin hüküm şartları. 179- 180
- 91.bölüm. Hükümün çeşitli nedenleri 183- 184
- 92.bölüm. Fer'in nedeni aslın nedenine zıt. 187- 189
- 93.bölüm. İki şeyin toplam hükümün nedeni oluşu. 193- 199
- 94.bölüm. Nedenlerin tearuzu. 204- 212
- 95.bölüm. Olayların hükümlerin akılların delil oluşu. 217- 218
- 96.bölüm. İstihsan. 224- 228
- 97.bölüm. İstihsanın mahiyeti. 231- 249
- 98.bölüm. Şer'i neden hükümlerin tahsisi. 255- 256
- 99.bölüm. Adı geçenlerle delil getirme. 259- 269
- 100.bölüm. Müçtehitlerin niteliği. 274- 275
- 101.bölüm. Müçtehidi taklit. 281- 285
- 102.bölüm. Hz. Peygamberin yanında içtihat 289- 291
- 103.bölüm. Müçtehitlerin hükümlerinde ihtilaf. 295- 360
- 104.bölüm. İctihadı gerektiren hüküm. 365- 372
- 105.bölüm. Ubeydullah b. Hasan Anberi konusu 373- 376

E- MUKADDİME Fİ NUKET MİN USULİ'L-FİKH

Ebu Bekir Muhammed b. Hasan Furek (406h. 1015m.)'in Mukaddime fi Nuket min Usuli'l-Fikh adlı eseri. Beyrut'ta 1324h. 1906m. küçük boyda 14 sayfa olarak basılmıştır.¹² Bu baskıda Hüseyin oğlu olarak geçmektedir. Kelamcılarının yöntemine göre yazılmış ilk eser olduğu görülmektedir. İmamı Şafi'nin Risalesi hadisçilerin yönteminden sonra kelamcılarının yön-

¹² Beyrut'ta 'Mecmuu'r-Risale fi Usulü'l-Fikh adı altındaki mecmuuda basıldı.

temine bundan sonra geçilmiştir.

F- El-Umed ve el-Nihaye

Ebul Hasan Abdulcabbar b. Ahmed Esterabadi (415h. 1024m.) itikatta Mutezili olan Abdulcabbar Fıkıhta Şafi idi.

İmamı Şafii'den iki asır sonra (415 H. 1024 M.) gelen Abdulcebbar Şafii kadısı, ilk defa Kelam yöntemine göre Usulü'l Fıkh eseri vermiştir. Biri, el-Umed, öbürü el-Nihaye (eş-Şeriyyat)tır.

a) "el-Umed" eseri kaybolmuş, onun şerhi öğrencisi olan Ebul-Hüseyn Muhammed b. Ali b. Tayyib Basri (436 H. 1044 M.) tarafından yapılmıştır ve 1410 h. 1998m. yılında Dr. Abdulhamid b. Ali Ebu Cüneyd tarafından Medine -i Münevvere'de basılmıştır.

b) Eş-Şeriyyat, Kadı Abdulcebbar'ın "el-Muğni" adı altında yazdığı "el-Külliyat" serisi içinde Usulü'l Fıkh'a dair bir cilttir. Mısır'da 1963'te basılmıştır.

Karafi (684 H. 1285 M.) Nefais'te (2.b. Topkapı 1353) Fahreddin er-Râzi'nin el-Mahsul adlı eserinin çok faydalı olmasının sebebi, onu Ehli Sünnetin ve Mutezile'nin en iyi ve faziletli kitaplarından telif etmiş olduğuna dayandırır. Bunlar, İmamı Haremeynin el-Burhan'ı, Gazali'nin Mustesfa'sı ile Mutezili Ebul-Hüseyn Muhammed b. Ali Basri'nin el-Mutemed ve Şerhul-Umed'i'dir.

Eş-Şeriyyat'ın düzeni:

Umum ve husus 12- 24

Umum ve hususun çeşitleri 25- 38

Allah'ın hitabının çeşitleri, açıklanması 39- 58

Muhatapların durumları 59- 64

Hitabın anlamı ve ertelenmesi 65- 70

Hitabın tahsisi, istisnası 71- 80

Hitabın tespiti, dizisi 81- 86

Umumu tahsis eden deliller 87- 92

Nakli delil hükümleri 93- 103

Şer'i delillerin çeşitleri 104- 106

Emirler ve hükümleri 107- 129

Yasaklanmış işlerin çirkinliği 130- 137

Helal ve haram işi ve kişiyile ilişkisi 138- 143

Mubahin sebep ve şartları 144- 152

İcma'ın delil oluşu, çeşitleri 153- 223

İcma'ın dayanakları, delilsiz oluşu 224- 235

Ummetin ihtilafı 236- 245

Hız. Peygamberin işleri, sözleri, ikrarı 246- 275

Kıyas, içtihat, kıyasla ibadet edilip edilmeyeceği, kıyasın dayanağı ve nedeni, çeşitleri 276- 348

İlletlerin tercih sorunları 349- 354

İçtihat ve isabet edip etmemesi 355- 379

Teklik haber ve onunla ibadet 380- 386

G- Takvimu'l-Edille

Ebu Zeyd Ubeydullah¹³ b. Ömer Debbusi (430h. 1038m.) Debbusi-ye'de (Buhara ile Semerkant arasında) doğmuş, Hanefi kadılığı yapmıştır. İmamı Muhammed b. Hasan Şeybani, İmamı Azamın öğrencisine reddiye yazmış, cesareti ilmiyesi vardı, durumunu akli delillerle destekledi. Dinin aslının ibadetler, kefaretlar ve cezalar, işler ve eylemler olsun hepsinin meşru olması sebeplerine dayanır, yoksa onlara dair emre değil. Çünkü emir, sebebinden dolayı onu yapma emri geliyor. Halil Muhyiddin Meys tarafından tetkik edilmiştir. (Beyrut 2001, Takvimu'l-Edille)¹⁴

Takvimu'l-Edille'nin konu başlıkları: el-Kavi fi diye 57 başlıktan sonra "Bab el-Kavl" olarak sonuna kadar sürer:

1. Kanıtların türleri: 13- 34
2. Konuşma türleri: 34- 36
3. Emirler: 36- 48
4. Nehy -Yasak: 49- 54
5. Şeriatların sebepleri: 61- 67
6. İbadetler: 67- 93
7. Lafızların adları: 94- 128

¹³ Yakut Hamevi, Mucemu'l-Buldan'da 2/437, Tesisun Nazar adlı eserinde, Katip Çelebi Keşfezzunun'da 1/467, adı Ubeydullah geçer, Laleli nüshasında M.Hudarinin Tarihi Teşricin'de 298. İbn İmad, Şezerât'ta 3/246 de Abdullah geçer.

¹⁴ Bu baskıda tetkik edilmiş yazmalar zikredilmediği gibi İstanbul Kütüphanelerindeki yazmaların da görülmediğini tahmin ediyorum. Takvimu'l-Edille tek cilt olarak 470 sayfa normal kitap boyutunda basılmıştır.

8. Hükümlerin kısımları: 130- 149
9. Mutak kelam: 160- 168
10. Şer'i hüccetler: 168- 169
11. Tekli haber ve ravi: 170- 217
12. Beyan konusu: 221- 227
13. Nesh babı: 228- 246
14. Hz. Peygamberin işleri: 247- 249
15. Öncekilerin şeriatı: 253- 256
16. Şahabeyi taklit: 256- 258
17. Kıyas konusu: 260- 334
18. Engeller-Nevahi: 334- 356
19. Karşıtlıklar: 356- 370
20. Neden ve sebep: 371- 382
21. Şartların türleri: 384- 388
22. Taklit ve çeşitleri: 389- 391
23. İlham: 392- 400
24. İstishab: 400- 402
25. Tard'ın çeşitleri: 402- 404
26. İstihsan: 404- 407
27. Müctehidin niteliği: 407- 415
28. Ehliyet: 417- 420
29. Özürlü düşen görevler: 421- 433
30. Akli kanıtlar: 442- 462
31. İnsanın bilmeden önce ve bildikten sonraki kabl durumu: 465-

Ğ-Şerhul-Umed

Ebul Hüseyin b. Ali Muhammed b. Tayyib Basri (436h. 1044m.) üç usul eseri vardır. Hocası Kadı Abdulcabbar gibi Mutezili ve Şafi'i idi. Karafının (684h. 1285m.) Nefais'de bildirdiğine göre, el-Mutemed eserinden başka, el-Umed şerhi ve el-Kıyasu'l-Kebir ve el-Kıyasu's-Sagir adlı usul eserleri vardır. Bazı yerlerde müellifin künyesi yanlış olarak Ebul-Hasan diye geçer.

a) 'Umed şerhi'

Ebul Hüseyin Basri önce hocası Kadı Abdulcabbar'ın 'el-Umed' adlı

eserini şerh etti. Bu şerh Dr.Abdulhamid b. Ali Ebu Cüneyd tarafından incelenip, Medinei Münevvere'de 1410h. 1998m. yılında basıldı.

H- b) el-Mutemed¹⁵

Mutemedin önsözünde şöyle der:

Bu kitabı beni yazmaya sürükleyen sebep Kadı Abdulcabbar'ın 'el-Umed' eserini şerh edince, kitabın tertibinde bir meselenin tekrarında, Usul ül-Fıkha yaraşmayan ince Kelami meselelerde, ilim kısımlarında zaruri olan ve istidlali olan, istidlalin ilmi gerektirip gerektirmemesinde vesaire, kitabın yolunu tuttum, kitap uzadıkça uzadı. Bunun üzerine babları tekrar etmeyen tertipli ve Usulü'l-Fıkha yaraşmayan Kelami meseleleri atarak bu kitabı yazmak istedim. O meselelerin başka bir ilme ait oldukları için bu ilimle uzaktan alakası varsa da, buna karıştırılması doğru değildir. Usulü'l-Fıkıh okuyan Kelam biliyorsa, onları tekrar etmesi ona bıkkınlık verir, bilmiyorsa ona anlatmak zor olur. Her ne kadar şerh edilmiş olsa da, bütün emeğini ve zamanını onları öğrenmeye verir, bu ilimden gayesine erişemez. Bunun için bu babları Usulü'l-Fıkıh'tan kaldırmak gerekti. Şerhte olmayan bazı şeyleri burada zikrettim.

Usul-u Fıkıh terimine ve onun tafsilatlı tanımına ilk defa 'el-Mutemed' de rastlıyoruz. Yazar eserinin hangi konuları içine alacağını anlatır ve genel başlıkları zikreder.

El-Mutemed'in Düzeni

Kitaba bir giriş yaptı ve usulde kullanılan bazı kavramaları açıkladı: 3-36

Usulun, fıkıhın, hakikat, mecaz, şeri hakikat, urfi hakikat, Allah'ın kitabında mecazın olduğu, edatlardan bahsediyor.

Bundan sonra kitabı 8 bölüme ayırıyor ve her bir bölümü 'el-Kelam fi....' olarak ünvanlandırıyor. Diğer başlıkları bölüm (bab) olarak ayırıyor.

Birinci cilt:

1- el-Kelam fil evamir- Emirlere dair konuşma. Bütün emir konularını içerir. 37- 186

Birkaç başlık: Yap emri gerekliliği bildirir, yasaktan sonra emir sigası, mutlak emir bir defa mı, çok mu, emirlerin şartlı olması, yasak (nehiy)

¹⁵ Birinci baskısı 1964, Şam, M.Hamidullah inceledi. İkinci baskısı, Halil Meys, Beyrut, 1983.

fesadı (bozukluğu) bildirir mi? Gibi.

2- Umum ve husus konuları. Anlam bakımından umumi, lafız bakımından hususu tahsis ve şartları, mutlak, mukayyed tebliğin ertelenmesinin cevazı 189- 332

3- Fiiller konusu. Hz. Peygamberin fiillerinin kısımları, Hz. Peygamberin fiilleri ve sözleri çatışırsa 334- 359

4- Nasih ve mensuh konusu 363- 422

İkinci cilt:

5- İcma konusu. Çağların icmaı, icmada aynı çağın müçtehitleri olması, deliller ile icma çatışırsa, icmaı bilme yolu 3- 71

6- Haberler konusu. Teklik haber ilmi getirmediği, teklik haberler ibadetin cevazı, ravilerin durumları, ravinin görüşü rivayetine ters olursa 73- 187

7- Kıyas ve içtihat konusu. Akıl şeri kıyasa göre ibadeti çirkin görmez. Hz. Peygamber içtihatla ibadet eder miydi? İstihsan konusu, delillerin çatışması, istihsan hükümde bir yöntemden, daha kuvvetli bir yöntemeye dönmeyebilir. İlim ehline yakışan budur. 189- 313

8- Haram ve mubah konusu. Akli delille bilinen, şer'i delille bilinen 315- 355

9- Müftü ve fetva isteme konusu 355- 398

Ekler 403- 459

I- El-İhkam fi Usulî'l-Ahkam

Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm (384-456h. 994-1063m.) Zahiri, kendine has bir üslup ve yöntemle bu eserini kaleme almıştır. Kendisi bir filozof olmasına rağmen ehli-sünnet ve diğer mezheplere karşı mücadelesinde bazı aşırılıkları bir yana, başarılı sayılır. Mantığı ve muhakemesi kuvvetlidir. Zahiri yani lafızcı ve nass'cı olmasından dolayı Kuran'ın ve sünnetin anlaşılmasına çalışır.

Zahiri mezhebinin kurucusu, Ebu Süleyman Davud b. Ali Isfehani (200-270h. 815-883m.) Kuran ve sünnetin sözlerinin zahiri (sözlük) anlamlarına dayanır. Üç usul dayanağı vardır. Kuran, sünnet ve icma. Ancak zorlama görüşe (re'y) başvurur ve buna kanıt (delil) ve istidlal (kanıtla sonuç çıkarma) der.

İbn Hazm, düşünme ile ilimle ilgili bir girişten sonra kitabının bölümlerini kendisi verir. Bunları zikreder kitabın içeriği konusunda bir fikir

verip konuların neler olduğu da öğrenilmiş olarak kitabı tanıtılmış olur. İbn Hazm, Kuran, sünnet, içtihadı dayanarak tartışmalarını yapar. Biz, icmaı toplu içtihat kabul ettiğimizden onu zikretmeye gerek görmüyoruz.

El-İhkam fi Usulî'l-Ahkam'ın Düzeni

8 cüz (kitap) olarak yazılmış iki cilt halinde 1985 yılında Beyrut'ta yeni baskısı aynen yapılmıştır. 40 baba bölünmüş. Birinci cüzün babları birer satırdan ibaret sadece başlıkları bildirir. On üçüncü babdan sonra babların altında değişik sayıda bölüm (fasıl) halinde başlıklar vardır.

- 1.cüz: 11.bab, Haber (iki bölüm, fasıl) 95- 133
- 2.cüz: 19 bölüm haberlere devam 145- 275
- 3.cüz: 12.bab, emirler ve nehiyeler 15 bölüm (fasıl) 275- 358
- 13.bab umum, husus (6 bölüm) 361- 420
- 4.cüz: 14.bab, cemi (çoğul) 421- 426
- 15.bab, istisna (iki bölüm) 429- 440
- 16.bab, kınaye 445
- 17.bab, işaret 446
- 18.bab, mecaz ve teşbih 447- 456
- 19.bab, Hz. Peygamberin fiilleri 458- 475
- 20.bab, nesih konusu 475- 531
- 21.bab, muteşabihler 532
- 22.bab, icma 15 bölüm 538- 629
- 5.cüz: 23.bab, istishab 3- 46
- 24.bab, hüküm konusu 47- 60
- 25.bab, ihtilafın yerilmesi 61- 67
- 26.bab, hak tektir 68- 82
- 27.bab, kural dışı (şaz) 83- 85
- 28.bab, ravi sahabe 86- 99
- 29.bab, delil 100- 102
- 30.bab, İslam şeriatının mumin ve kafire gerekliliği 103- 114
- 31.bab, dini öğrenme 115- 133
- 32.bab, eylemlerde niyetin gereği 134- 152
- 33.bab, önceki peygamberlerin şeriatı 153- 179
- 6.cüz: 34.bab, Katu'z zerai 180- 194

35.bab, istihsan 195- 232

36.bab, taklidin iptali 233- 333

7.cüz: 37.bab, hitap-delili 335- 383 (5 bölüm)

8.cüz: 38.bab, dinde kıyasın iptali 384- 582

39.bab, dinde delillerin iptali 583- 628

40.bab, ictihad 629- 643

İ- El-Burhan fi Usulü'l-Fıkh

Abdumelik b. Ebi Abdullah b. Yusuf Cüveni'nin (419-478h. 1028-1085m.) 'el-Burhan' adlı eserini Katar devleti Emiri Şeyh Halife b. Hamed Al'Sani tarafından (1399h. 1978m.) yılında iki cilt olarak basılmıştır. Fıkhta Şafii olan Kelam alimlerinden biridir.

İmamı Cüneyni 'el-Burhan'ı tespit ettiği bir düzene göre yazmamıştır. Burada önemli husus Usulü'l-Fıkh'ın üç temel kaynağını zikretmiş olmasıdır. a) Kelam ilmi, b) Arapça ve c) Fıkh'tır. Konular: fasıl, mesele ve el-Kavl olarak ayırmıştır.

El-Burhan'ın konuları:

Birinci kitap:

1. Bölüm: Şer'i hükümlerin kaynağı 9- 23
2. Bölüm: Yükümlülük (teklif) 25- 33
3. Bölüm: Bilgi nazariyesi, akıl ve ilim 36- 67
4. Bölüm: Beyan ve yorumlama 70- 86
5. Bölüm: Lügat çalışması ve edatlar 86- 103
6. Bölüm: Emir sigası 115- 128
7. Bölüm: Emrin mutlak oluşu 139- 169
8. Bölüm: Kayıtlı, şartlı emir 171- 178
9. Bölüm: 'Yok'a emir olur mu? 180- 188
10. Bölüm: Yasaklama (nehiy) 190- 214
11. Bölüm: Şer'i hükümler 217- 220
12. Bölüm: Umum ve husus deyimleri 225- 232
13. Bölüm: Nas, zahir, mücmel 236- 251
14. Bölüm: Mutlak, şartsız sigalar 259- 271
15. Bölüm: Dilin özellikleri ve farkları 273- 298
16. Bölüm: Dilin zamanla ilişkisi 298- 312

17. Bölüm: Nas, zahir, mütemmel, müteşabih 314- 323
18. Bölüm: Kur'an ve sünnetin tahsisi 327- 351
19. Bölüm: Kavram sorunu 353- 382
20. Bölüm: Hz. Peygamberin ismeti, sözleri, fiilleri 386- 394
21. Bölüm: Hz. Peygamberin fiillerinin hükmü 403- 408
22. Bölüm: Geçmiş şeriatla ilgili meseleler 411- 417
23. Bölüm: Yorumla ilgili sorunlar 424- 486
24. Bölüm: Haberlerin değerlendirilmesi 488- 491
25. Bölüm: Raviler, değerlendirilmeleri, senetler 516- 612

İkinci kitap:

26. Bölüm: İcma, icma edecekler ve hükmü 618- 673

Önemli bir kural:

'Fakihlerin dillerinde icmanın dışına çıkan, inkar eden kafir olur, sözü yaygınlaştı. Bu kesinlikle batıldır. İcmanın aslını inkar eden kafir olmaz. Kafir olur demek ve İslam'dan uzaklaştı demek, kolay ağza alınacak bir söz değildir.' El-Burhan 724.

İkinci cilt:

Üçüncü kitap: Kıyas

- Bölüm: 1, 2- Kıyasın delil oluşu, mahiyeti, kısımları 676- 753

Bölüm: 1, 2, 3, 4, 5- Kıyasta illet çeşitleri, kıyasta tard¹⁶, aks¹⁷, benzerlik, kıyasın dereceleri 756- 864

6. Bölüm: İletli ve illetsiz hükümler 865- 897
7. Bölüm: İletlerin kısım ve çeşitleri 901- 945
8. Bölüm: İtirazlar 954- 997
9. Bölüm: Neshin gerekleri 1001- 1085
10. Bölüm: Yanlış itirazlar 1086- 1108
11. Bölüm: Asıl ve vasıf sorunu 1110- 1119
12. Bölüm: İstidlal konusu 1127- 1158
13. Bölüm: Yönlendirme (tercih) konusu 1176- 1251

¹⁶ Tard: İletin bulunmasıyla hükmün bulunması, illet varsa hüküm vardır.

¹⁷ Aks: İletin bulunmamasından hükmün bulunmaması, illet yoksa, hüküm de yoktur.

14. Bölüm: Kıyaslarda tercih 1252- 1409
15. Bölüm: Nesih konusu 1412- 1454
16. Bölüm: İctihat konusu 1455- 1480
17. Bölüm: Fetva konusu 1483- 1545

J- Pezdevi'nin Usulü

Ebul-Hasan Ali b. Muhammed Pezdevi¹⁸ Hanefi mezhebi alimlerindedir. 482h. (1089m.) yılında ölmüştür. Usule dair bu eserini fukaha (tümevarım) metodu üzerine yazmıştır. Bu eserin bir çok şerhi yapılmıştır. Abdulaziz Buhari (730h. 1329m.) tarafından yapılan şerhi dört cilt olarak İstanbul'da basıldı (1308h. 1890m.). 'Keşfu'lPezdevi' adıyla basılan bu şerhin kenarında metin ayrıca basılmıştır. İçindeki konuların ana başlıklarını vermek, Usulü'l-Fıkhın gelenekleşen konularını bildirmek için önemlidir. Asıl metnin konularını vereceğimizden ötürü, şerhin de sayfaları verilmiş olacak. Düzenli bölünmemiştir.

Birinci cilt:

- 1- İlim, fıkıh, hikmet açıklaması 7- 18
- 2- Şeriat kaynağı: Kitap, sünnet, icma 19- 20
- 3- Kuran'ın tanımı, Farsça Kur'an okuması 21- 25
- 4- Kuran'ın mana ve lafız bakımından kısımları 26- 30
- 5- Husus, umum, müşterek, mücemel, muhkem 30- 55
- 6- Müteşabih ve hikmeti 55- 60
- 7- Hakikat, mecaz, kinaye, delalet 61- 84
- 8- Nakli deliller ve dereceleri 84- 101
- 9- Emir ve kısımları 101- 132
- 10- Eda ve kaza emrinin hükmü 133- 154
- 11- Mutlak emir ve tehiri 254- 291
- 12- Umumun hükmü ve tahsisi 291- 315

İkinci cilt:

- 1- Umumi lafızlar ve sözler 2- 34
- 2- Zahir, nas, müfeser ve muhkem 34- 109
- 3- Dil ve edatların manaları 109- 210

¹⁸ Maveraunnehir'de Nesef'e yakın bir şehir.

* Sıra numaralarını biz koyuyoruz.

- 4- Nazmin dört çeşit anlamı 210- 253
- 5- Muvafık ve muhalif kavramı 253- 298
- 6- Azimet, ruhsat ve kısımları 300- 354
- 7- Sünnet ve rivayet çeşitleri 359- 392
- 8- Ravide dört şart: akıl, kayıt, İslam, adalet 392- 404

Üçüncü cilt:

- 1- Hadislerin tearuzu ve hükümleri 3- 97
- 2- Beş meselede Hanefi ve Şafi ihtilafı 97- 102
- 3- Ravilerin çokluğunun tercih sebebi olmadığı 102- 110
- 4- İstisnarların ve açıklamalarının hükmü 110- 154
- 5- Neshin tanımı, çeşitleri, şartları 154- 209
- 6- Hz. Peygambere uymanın meşruluğu 209- 226
- 7- İcma ve çeşitleri, şartları 226- 267
- 8- Kıyasın delil olması, şartları 267- 402

Dördüncü cilt:

- 1- Kıyas ve istihsan 2- 14
- 2- İctihat şartları 14- 32
- 3- İletin tahsisi, hükmün tahlili, illetin hükmü gerektirmesi, birden çok illetin bulunması 33- 132
- 4- Şer'i hükmün çeşitleri: Allah'ın sekiz hakkı 134- 155
- 5- İnsanların hakları ve hükümleri 157- 187
- 6- İletin yedi çeşit olduğu 187- 229
- 7- Aklın hükmü gerektiren illet olduğu 229- 237
- 8- Ehliyetin çeşitleri 237- 262
- 9- Ehliyete engel tabi'in sebepleri 262- 329
- 10- Ehliyete engel suni (arizi) sebepler 329- 401

Abdülaziz Buhari 4. sayfada şöyle diyor: Amcam ve hocam Muhammed b. Muhammed al-Maymurgi'den bu kitabı Serahs'da Melekiyye Abbasiye medresesinde okudum. O da Muhammed Kerderi'den Esbatuş Şeria'ya kadar, geri kalanını Hahezade Muhammed Abdülkerim Kerderi'den, o da Burhanuddin Ali b. Ebu Bekir Reşdam'den, o da Necmeddin Ebu Hafs Ömer Nesefi'den, o da müellifin kendisinden okudu.

K- Serahsî Usûlü

Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Serahsi (490h. 1096m.)¹⁹ bu eserini Özgen'de (479h. 1086m.) yazdı. Hanefi büyük alimlerinden biri olan Ebu Bekir Serahsi'nin bu 'usul' eseri fıkıhçıların yönteminde yazılmış en iyi eserlerden biridir.

Ön sözünde kitabın yazılmasının sebebini şöyle anlattı: 'Muhammed b. Hasan'ın²⁰ kitaplarını şerh edince onlardan alıntı yapacaklara, şerhlerin hangi esaslara göre yapıldığını anlatmak istedim. Esasları öğrenirken ferî meseleleri daha iyi anlasınlar ve ferî meseleleri anlatırken yapılacak yanlışları bulmakta kendilerine bir rehber bulunsun.'

Düzeni şöyledir. Bölüm sayıları bizdendir.

1- Bölüm: Emir, tanımı, kısımları, anlamları, zamanla ilişkisi, neyi gerektirdiği

2- Bölüm: Nehiy, tarifi, neyi gerektirdiği, türleri ve hükümlerin sebepleri

3- Bölüm: Hitap sigaları, umum, husus, müşterek, mücmel ve hükümleri

4- Bölüm: Zahir, nass, mufesser, muhkem, müşkil, hafî (gizli), hakikat, mecaz, kinaye, tarifleri, çeşitleri, manaları

5- Bölüm: Arapçada edatların fakihlere göre anlamları

6- Bölüm: Nass ile sabit hükümler

7- Bölüm: Şer'i delil: Kitap, sünnet, icma, kıyas

8- Bölüm: Teklik haber konusunda ihtilaflar

9- Bölüm: Nesih, çeşitleri, kıyas ve icma ile nesih yapılıp yapılamayacağı

10- Bölüm: Hz. Peygamberin fiilleri, şer'i hükmü açıklamadaki içtihadı, öncekilerin şeriati, sahabeyi taklit

11- Bölüm: Kıyas, cevazı, şartları, ihtilafları, rükünleri, istihsan, istishap, şartları

12- Bölüm: Tercih, hükümler, deliller arasında çatışma ve çözümleme

13. Bölüm: Hükümlerin kısımları, sebep, illet, şart ve çeşitleri

¹⁹ Bazıları 483 yılında öldüğünü yazıyorsa da, eserin yayıncısı Ebul-Vefa Afgani 490 yılını yeğlemiştir

²⁰ İmamı Azam'ın öğrencisi, Hasan Şeybani.

14-Bölüm: İnsanın lehine ve aleyhine sabit hükümlere göre ehliyeti, sorumluluk sebepleri ve şartları

L- El-Mustasfa

Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali (450-505h. 1058-1111m.) Usulü'l-Fıkh ilmine dair üç eseri vardır.

a) 'el-Menhul min Talikatul-usul' adlı eseri, önce yazmış çok kısa olduğu için daha genişini yazmasını istemişler. Onun peşinden Şifaul-Galil'i yazmıştır. El-Menhul, Muhammed Hasan Heyto tarafından tetkik edilip Beyrut'ta 1990'da basılmıştır.

b) Şifau'l-Galil eseri. 1971 yılında Dr.Hamd Kubeyisi tarafından 4 yazma nüshayı tetkik edilerek basılmıştır. Nüshaların farkları ile 600 sayfadır.

c) el-Mustasfa eseri, Mısır'da 1322h. 1904m. yılında iki cilt halinde basılmıştır. Bunda mantıki bir düzen izlemiştir. Kitabı dört kutuba ayırmış ve diğer konuları bu kutuplara yerleştirdiğini mantıklı bir biçimde anlatır.

1- Birinci kutup: Hükümler hakkında olup hükümle ilgili bütün konular bunun içinde anlatılır.

2- İkinci kutup deliller konusunda olup onların esasının kitap, sünnet, icma olduğu ve diğerleri de bu bölümde ele alınır.

3- Üçüncü kutup, delillerden hüküm çıkarma keyfiyetine dairdir.

4- Dördüncü kutup, hüküm çıkaran müctehitler ve şartlara aittir.

İmamı Gazali, el-Mustasfa'nın başına elli küsur sayfalık felsefe ve mantık ilkeleriyle ilgili bir önsöz koymuştur. Ancak Abdulcab-bar'ın 'el-Umed'inin çok felesefi olduğunu Ebul-Huseyin Basri'nin ona yaptığı eleştirinin Gazali'yi etkilediği anlaşılıyor. Zira Gazali Ebu Zeyd Debbusi'yi fıkıh meselelerini misal olarak çok zikretmekten, kelamcıları mahir oldukları Kelamı bir ilme karıştırmaktan, bazı nahiv ve lügatçıları da fazla dil meselelerine yer vermekten dolayı eleştirdiği halde, usulü'nün baş tarafına oldukça hacimli bir mantık kısmı ve felsefeye ayırması dikkat çekicidir. Bu meseleleri her konuda dile getirmektense, onları baş tarafa koymayı yeğlemiş olabilir. Burada şu husus önemli oluyor. Usulü'l-Fıkh Kelami konulardan ayrılamaz. Aslında her zaman demekten çekinmediğim sözüm şudur: İslam alimleri iki ilim icat ettiler. Biri Kelam ilmi (theology) öbürü de Fıkıh Usulü ilmi. Fıkıh Usulünde her iki yöntemi: Kelam yöntemi ve fakih-

lerin yöntemini de kastediyorum.²¹

İmamı Gazali'den sonra Usulü'l-Fıkh ilminin baş tarafına Kelam ve Mantık ilkeleri en çok koyan 'Fusulü'l-Bedayi fi Usuli'ş-Şeraiy' adlı eserin sahibi Muhammed b. Hamza b. Muhammed Fenari (751-834h. 1350-1430h.) olduğunu görüyoruz.

M- Bedü'n-Nizam

Muzafferrddin Ahmed b. Ali İbn Saati (694h. 1294m.) ilk olarak Kelamcılarının yöntemi ile fakihlerin yöntemini birleştirendir. Ön sözünde Pezdevi'nin Usulü ile Amidi'nin 'el-İhkam'ını bir araya getirmiştir. Her ikisini hülasa ederek eserini kıymetli cevherlerle süslediğini ifade eder. Fakihlerin ve Kelamcılarının yöntemlerini birleştirmiş olduğundan her iki tip alimler tarafından şerh edilmiştir. Müellif eserini dört kaide üzerine düzenlediğini ifade eder.

- 1- Mebadi ilkeler
- 2- Nakli deliller
- 3- İctihat, müftü ve fetva isteyen
- 4- Tercih etme ve yöntemleri

N- Tenkihu'l-Usul

Sadrü-Şeria Ubeydullah b. Mesud Mahbubi Buhari (747h. 1346m.) bu eseri yazmasının sebebini şöyle anlatıyor:

'Büyük alimlerin Pezdevi'nin Usulüne her vakit ve zamanda değindiklerini gördüm. Ashında Pezdevi'nin usulü, delilleri açık olmakla beraber manaları taştan ibarelerin içine yerleştirmiş, ince nüktelerine uzaktan işaretlerle iktifa edilmiş olduğundan, bazılarının manalarını iyi anlamaktan eksik oldukları için zahiri lafızlarına dil uzattıklarını gördüm de onun tertibini ve arıklanmasını arzu ederek, kastettiği manayı açıklamaya ve anlatmaya, akli kaideler üzerine onu inşa koyuldum. Bunun yanında Fahreddin Razi'nin el-Mahsül'ündeki ve İbn Hacib'in Usul'ündeki bahislerin hulasasının yanında ince ve güzel tetkik araştırmalar ekledim. Bu 'Tenkih' kitabını yalnızca bazı arkadaşlar onu istinsah etmeye ve münakaşaya koyuldular, nüshalar etrafa yayıldı ve metinde biraz değişiklik, silinmeler ve ilaveler oldu. Bu şerhi yazarken metni eskisi gibi korumaya dikkat ettim. Bu kitabın derin tetkiklerine benzerini yapan benden önce geçmemiştir.'

²¹ Kelam ilmini Müslümanların kurduğunu 1985 yılında Paris'te Unesco'da Musa b. Meymun'un Yuvarlak Masa sempozyumunda ortaya attım ve savundum.

Sadruş-Şeria'nın bu ifadesinden Usulün tarihin bir dönemine bazı ışık huzmeleri aksedebilir. Bazı alimlerin usul Pezdevi'yi iyi anlamadıklarını, usul Pezdevi gibi pek uzun ve hacimli olmayan, orta boyda bir eserden usanç getirmiş oldukları ve bunun için kendisinin Usul'a dair özet bir eseri çıkınca onu kapıştıkları, hem özet küçük bir esere ihtiyaç duyulduğu, hem de onun da anlaşılması için tekrar şerh edilmeye lüzum görüldüğü anlaşılıyor.

Sadruşşerianın kendisinin önce yazıp sonra şerh ettiği 'Tevzih' eserinin düzenini görelim. Bir kitabın düzeni en iyi nelerden bahsettiği içindeki listesindeki konularla anlaşılır. Kitabı dört temel köşeye ayırıyor. Bunlar Usulü'l-Fıkhın kaynakları sayılan kitap, sünnet, icma, kıyas:

a) Kitabın birinci kısmı:

1- Kuran – Burada Kuran'ın tanımı ve burayı iki baba ayırır. Birinci bab – lafzın manaya delalet etmesi. Kitabın (yani lafzın) manayı ifade etmesi haberdir. Haber sabit olmazsa yalan olur. Haber cümlelerinin hüküm (emir ve nehiy) ifade etmesi mecazidir. Kuran'ın (lafız) nazımının bölümleri dörde ve her biri de dörde ayrılarak 16 kısım olur. İkinci bab, lafzın şer'i hükmü ifade etmesidir. İkinci bab şer'i hükmü ifade etmesi inşa cümlesidir. Emirler ve nehiyeler inşa cümlesidir. Onlarda sabit olmayan yanlış olur. 49-282

283 – (Arada kader ve cebir konusu hüsnü kulh meselesi dört mukaddimede anlatılır 327- 373) 427

2- İkinci temel konu, sünnettir 428- 496

3- Üçüncü temel konu, icma 498- 516

4- Dördüncü temel kaynak, kıyas 517- 640

b) İkinci kısım:

Hüküm haram biaynihi

Haram bigayrihi 647- 716

Aklın tanımı 716- 722

Ehliyet 726

Fıkıh meseleleri 736- 798

Taftazani'nin mezhebi- Kadı Ebu Zeyd, Şemsu'l-Eimme, Fahrul İslam gibi adamlarımızın çoğunluğu, demesiyle Hanefi sayılmaz mı? 1/308, Telvih, İstanbul, 1/304 Beyrut baskısı.

O- Fusûlu'l-Bedâ'î Fî Usulü's-Şerayî

Muhammed b. Hamza b. Muhammed Fenari (751-834h. 1350-1430m.) kitabı önce bir giriş ve matlab olmak üzere ikiye ayrılır. Sonra giriş dört maksadan ve matlabın da iki mukaddime ve iki ana konu (maksat) ve sonuç olarak düzenlendiğini görüyoruz. Kitap iki cilt olmak üzere İstanbul'da 1289h. 1872m. yılında basılmıştır.

Birinci cilt:

1- Giriş dört maksattır 4

a) Mahiyet 5

b) Usul ilminin faydası 10

c) Konuyu tespit 11

d) Kelam ilminden, Arapçadan, mantıktan istifade etme 15

2- Matlab (esas) konu

a) Birinci mukaddime, konunun çeşitliliği 16

b) İkinci mukaddime, üç maksat 18

A) Kelam ve mantık ilkeleri 18- 69

B) Dil bilgisi kuralları 69- 159

C) Hükümle ilgili hükümler 159- 232

İkinci cilt:

a) Birinci maksat şer'i deliller 2

1- Kuran'ı Kerim'le ilgili bütün konular 2- 198

2- Hz. Peygamberin sözleri, işleri, takriri 198- 254

3- İcma, çeşitleri hükümleri 254- 274

4- Kıyas, hükmü, şartları, delilleri 274- 367

5- Esbabuşşeria (kanunların gerekçeleri) 376- 382

b) İkinci maksat iki kısımdır.

1- Delillerin çatışması (tearuz) 392- 400

2- Deliller arasındaki tercih sorunu 400- 412

Sonuç- İçtihat, şartları, hüküm, taklit, fetva 415- 436

Muhammed Fenari, Gazali gibi usulünün baş tarafına mantık ve kelam ilke ve kurallarını koymuştur. Tümevarım ile Tümdengelim yöntemlerini kullanmıştır.

İSLAM DÜNYASININ BİLİM TARİHİ

Hz. Muhammed 570'de doğdu; kırk yaşında kendisine Yüce Tanrıdan Vahiy geldi, peygamber oldu. Kırk yaşına kadar toplumu içinde dürüstlüğünden ve güvenilirliğinden kendisine Emin (güvenilen) kimse dendi. Bu kırk yıl içinde ne kitap okudu, ne de bir öğretim gördü. Kendi aklına göre hareket etti. Kırk yaşında kendisine vahiy gelmesine ihtiyacı yoktu. Yine aklına göre Emin olarak yaşayabilirdi. Ancak Yüce Allah asırlar önce bir toplumda bazı insanlara vahiy (sözlü bilgi) gönderme ve toplumların doğruyu yapmaya,³ onları mutlu kılmaya götürececek yolları, yöntemleri biriyle bildirmeyi gelenek haline getirmişti. Bu geleneği Hz. Muhammed'e de uygulamak istedi ve onu diğer insanları doğruya çağırarak görevlendirdi. Hz. Muhammed bu görevi başarıyla yaptı. Hz. İsa gibi başarısız olsaydı, başka bir peygamber gönderirdi. Hz. Muhammed peygamberlik görevini çok iyi yaptı ve Yüce Allah da artık insanoğluna bir daha peygamber gönderme geleneğine son vermek için Hz. Muhammed'e insanoğlunun muhtaç olacağı vahiy bilgisini tümünden verdiğini bildirdi ve Hz. Muhammed'i de son peygamber ilan etti. Oysa Tevrat'ta ve İncil'de bir peygamber gönderceğinin müjdesini vermişti. Hiçbir peygamber arasında bu kadar uzun bir süre geçmemişti. 1500 yıl olduğu halde hala bir peygamber gelmedi. Çünkü gelmeyecek.

Yüce Allah insanı yarattı, ona değişik bir sürü yetenek, yetki, istek, arzu ve eğilim gücü yanında bir de hepsini yönetsin diye akıl verdi. İnsan aklın dışındaki güçlerin egemenliğine kendisini kaptırınca, akla yardımcı ve destek olmak üzere sözlü bilgi, vahiy gönderdiği peygamberler tayin etti. Burada akıl ile vahiy bilgisi arasındaki farkı belirtmek gerekmektedir. Akıl yanılmaz her zaman doğruyu söyler ve her insana verilmiştir. Her insan aklın gereğini yapmak zorundadır. Bunun için akla Allah'ın verdiği değeri vermeyen, onun yanıldığını iddia edenler, vahyin aklın yanlışlarını düzeltmek için geldiğini söyleyenler bile, akıl vahiy olmadan da Yüce Allah'ı bilebileceklerini söylemekten kaçarlar. Akla yalnız anlama yetkisi verirler ve o sadece bir anlama aletidir derler.

1978 yılında Şam'a gittim. Kütüphanede Ebu Nasr Albani hadis alimi ile tanıştım. Beni akşam evine davet etti. Gittim saat bire kadar sohbet ettik. Çoğu kez o anlattı ve konuştu. Bana hep siz Kelamcılar şöyle dersiniz diye söze başladılar. Hatırladığıma göre iki mesele anlattım. Allah'ın arşa istiva-sında hadisçilerin tefsiri ile kelamcılarinkini anlatıp, hadisçilerinkinin doğ-

ru olduğunu kelamcılarının yorum (tevil) olduğu için yanlışlığını söylemişti. Dedim ki, siz kendinizinkine yorum demiyorsunuz, doğrusu sizinki de yorum, bizimki de yorumdur. Ancak şunu diyebilirsiniz; bizim yorumumuz sizinkinden daha doğrudur, dedim ve artık cedelleşmeye girmedim. O zaman Albani hocaya değer verdim. Makul olanı kabul etti. Ben onların yanlış, bizimkinin doğru olduğunu iddia etmedim. İşte bu Kuran'ın tartışma yöntemidir. İkinci olarak, dedim ki, siz akli yalnız anlama aleti kabul ediyorsunuz. Biz ise akli hem anlama aleti hem de müstakil hüküm verme yetkesi olan kabul ediyoruz. Sizin akli yalnız anlama aleti kabul etmeniz bize yeter, dedim. Hoca gene itiraz etmeyince, hocanın alim olduğuna kani oldum. Ahmet b. Hanbel'den daha mantıklı ve akıllı olduğunu böylece gördüm. Demek istedim ki, sen aklına göre öyle anlıyorsan, ben de aklıma göre böyle anlama hakkım olduğundan dolayı kimsenin kimseyi yanlışlama hakkı yoktur. O zaman anlamada kullanılacak kanıtlara ve dayanaklara bakmak gerekecek.

1971 yılında İslam'ın evrensel ilkeleri diye bir makale yazdım. Birinci ilke olarak Allah deyip, dürüst olanın cennete gireceğini söyledim.²² İlk kelamcılar Mutezile, insanın aklına göre Allah'a inanma zorunluluğu olduğunu, Eşari, peygamber yüzü görmedikçe hiçbir sorumluluğu olmadığını, Maturidi, inanırsa kabul olacağını ancak zorunlu olmadığını söyledi. Her üçünün dayandığı ayet 'Biz elçi göndermedikçe, azap etmeyiz.'²³ Mutezile ve Maturidi elçiye akıl anlamını verdi, Eşari elçi (peygamber) dedi. Peygamber gönderilmeyen uluslar veya peygamber ulaşmayan milletler sorumlu olmayacaklarından onlara azap edilmeyeceğine göre onların durumu ne olacak? Sorumlu olmayan hayvanlar gibi mi işlem görecekler. Eşari mezhebine uyan okumuş ve okumamış Müslümanlara göre Hz. Peygambere inanmayanlar cennete gitmeyecekler ise cehenneme mi gidecekler veya hiç bir yere de mi gitmeyecekler?

Daha önemli bir sorun da İslam dini bütün insanların dini olduğuna göre on dört asırdır, Müslüman olmayan ve şimdi hala milyarlarca Müslüman olmayan insanların durumu ne olacak? İslam kelamcıları buna da cevap vermek durumundadırlar. Ahirette teklif yoktur. Bütün nakiller yalandır.

Ben bunun cevabını buldum. Türkiye'de ve Bağdat'ta öğrenciliğimde

²² 41/30-32

²³ 17/15

Kuran'da mensuh ayetleri oku babam oku, canıma tak dedi. Allah vere mantık okumuştum ve oldukça da anlamıştım. Mantığın en önemli kuralı önermeler arasındaki ilişkiyi öğretir. Kuşkusuz, bu sırf sözler ve deyimler arasındaki ilişkiyi değil, en son amacı söz ile eylem arasındaki ilişkiyi, insanın sözü ile davranışı arasındaki ilişkiyi anlatır. Kuran'ı insan okuduğu ve anladığı zaman insan sözü ile işi arasındaki uyumu ve mantıklılığı, tutarlılığı anlatıp insanın kendisini kendisi ile kontrol etmektir. Diğer deyimle, kendisini kendisine kontrol ettirmektir. Çok kimsenin ağzında sakız gibi çiğneyip değerini düşürdükleri murakabetin-nefs vardır! Baktım ki, mensuh dedikleri ayetler çalışmaktadır, onların çözdükleri sorunlar geçerlidir ve meşrudur. Bunu hayata, toplumlara ve onların değişken durumlarına uygulayınca, Kuran onlara ait çözümleri ve hükümleri açıkça İslam'ın evrenselliğini gösteriyor. Tam kararımı verdim, Kuran'da mensuh, iptal edilmiş ayet olamaz, dedim.

İlk Müslümanlar dünyayı ve evreni şimdiki gibi anlama bilgileri olmadığı için Kuran'ın evrensel, bütün insanlara olan hitabını, çağrısını kısıtladılar ve onu kendileri bölgelerine göre sınırladılar. Bunu daha çok hadisçiler yaptı ve akılcılarla çatıştılar ve üçüncü hicri (9.m) asırda rivayetçiler İslam'a zihniyetlerini egemen kılmayı başardılar ve bu egemenliklerini bugün bile sürdürüyorlar.

Sonra dünya dinler tarihi ve kültür tarihi biraz okuyan kimse Kuran'ı, evreni ve bütün insanları ile birlikte yaratan Allah'ın kitabı olduğunu ve Kuran'ın artık Allah'ın insana tamamlanmış bildirisi olduğunu okuyan, anlayan kimse, Kuran'ın gerçekten bir bölgeye özgü ve bir ulusa has bir kitap olarak anlaması, onu kendi mezhebinin, düşüncesinin özel kitabı olarak ilan etmesi ne kadar saçma değil mi, Kuran'ı temelinden dinamitleyen bir zihniyet olduğunun sıkıntısını hala bugün çeken bütün İslam dünyası Allah'ın lanetine uğramış sayılmaz mı? Bakara suresinin 159. ayetini ve peşinden 160. ayetini niye görmüyor ve anlamıyorlar? Kendilerine tarih boyunca Cibril meleği ile vahiy gelmemiş milletler içinde Kuran'ın çağırıldığı ve uyulmasını özendirdiği doğruları bulanlar, bilenler ortaya çıkmaktadır. Vahiy gelmeden önce de geldikten sonra da vahiy bilgisine vakıf olmadan doğruyu öğrenenlerin bulunması akıllarını kullanmalarındır. Doğrular sadece ve sadece Kuran'ın içinde olmayıp Kuran'ın dışında da doğrular vardır. Akıl doğruları Kuran'sız da anlayabilir ve Allah katında da doğru kabul edilirler.

Bunları hayatım boyunca düşünmeye çalıştım ve bu inanca vardım. Allah'ı ve Kuran'ı, Allah'ın yarattığı insanı böyle anladım. Sonra bu düşündüklerimi açık seçik buldum. Kırk sekiz yıl önce Kuran'ı merhum Yaşar Kutluay'la tercüme ederken 2/62. ayetini geleneğin dışında anladım. Orada Kuran'a ve peygamberlere iman yoktur. Orada iki iman esası, Allah'a ve ahirete inanmak, bir de yararlı iş yapmak vardır ve ona göre tercüme ettik.²⁴

On beş yıl kadar önce Şura suresinin 'Allah bir beşerle ancak vahyederek veya perde arkasından konuşur veya bir elçi gönderir, izniyle dilediğine vahyeder' (Şura 42/51)

Burada üç türlü vahiy vardır. Birincisi, her hangi bir insana Allah vahyedebilir. Burada insana insan olarak vahyedebilir. Din söz konusu olmaz. Bu tür vahiy ilham, sezgi anlamında olup öyle bir bilginin kendisine nerden geldiğini bilmez, insanın kalbine öyle bir bilgi ve anlayış doğar ve aklına gelebilir. Okumamış basit bir adam da bir sıkıntıya düşerse veya bir şeyi bilmek zorunda kalırsa, Allah ona böyle bir bilgi verebilir. Benim başıma böyle bilgilerin geldiğinin farkına vardım. Bilim adamlarının buluşları böyle bir sezgi ile meydana gelir. Newton'un yer çekimi kanununu bulması Allah'ın burada dediği vahye göre olmuştur. Aslında vahiy gizli ve ani bilgi demektir. Tasavvufçular bunu çok aşırı kullanırlar. Benim bu konuda vardığım kural, bu tür vahiy, ilham ve sezgi ile gelen bilgiler akılla bilinen bilgilere ters olmamalıdır. Onun gerçekten bilim olduğuna akıl karar verir. İkinci tür vahiy perde arkasından konuşma Hz. Musa'ya olan hitabıdır. Üçüncü vahiy Cibril ile gönderilen vahiydir. Hz. Peygamber ve diğer peygamberler de birinci anlamdaki vahiy ile de bilgilendirilirler, insan olmalarından dolayı Hz. Peygamberin bu gibi sezgi ve anlayış anlamında bundan çok defa yararlandığını fark ettim. İnsanların çoğu bu tür vahiy bilmedikleri için, Hz. Peygambere vahiy geldiğini derler, ancak Cibril'i kastetseler de Cibril'siz de bu tür bir vahiy gelebilir.

Master ve doktora derslerini Kuran'a bağlayarak vermeye önem veririm. Bilgi teorisi dersinde iki yıl önce bir ayete rastladım, sanki şimdiye kadar hiç okumamışım! Çünkü hep eski bilgi dolu kafayla okuduğumuz için, arada atlayıp geçiyoruz. Nisa suresinin 83. ayetinin sonunu yeni anladım. Diyor ki, 'kendilerine vahiy vermediğimiz ve peygamber gönderme-

²⁴ Ancak Diyanet notta bize muvafakat etmediği için kendi fikrini kaydetti.

Yaşar Kutluay
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024

diğimiz bazı insanlar akıllarıyla doğruyu anlar ve şeytana asla uymazlar.' Zaten çoktan beri vahiy olmadan insan akılla doğruyu anlar ve akıl yanılmaz davasında idim. Bu ayet beni yüzde yüz destekledi. Acaba, Mutezile bu ayeti akıl düşmanı rivayetçilere karşı hiç kullanmadılar mı? Cahil ebleh rivayetçiler, akıl insanın, vahiy Allah'ın olduğuna inanır da, insan ile Allah'ı karşı karşıya getirir. Bilmez ki akıl da, Kuran da Allah tarafından insana verilmiştir. İkisi de Allah vergisidir. Allah insana akıl verdi, baktı ki diğer güçler insana aklını kullanmıyor, ikinci olarak akli destekleyen vahiy gönderdi. Akıl doğruyu söyler, ancak yaptırım gücü yoktur. Vahiy aklın verdiği hükmün yapılmasının emrini getirdi ve yapımını özendirdi. Vahyin emrini kabul edip etmeme akla ait değil, insanın iradesine aittir. Vahiy iradeyi yönlendirmeye geldi. Sayısız insan görülüyor, doğruyu bildiği halde bile bile yanlış olanı yapıyor. İnsan bilerek yanlış yaptığı zaman, akli aldatmış olmuyor. Akıl hiçbir zaman yanlış doğrulamaz, yoksa akıl olmaz. Bunun için Kuran hep akli önerir ve onun dinlenmesini ve ona uyulmasını teşvik eder.

İnsanların anlayış düzeylerini Hz. Peygamberin hayatında da tespit etmek mümkün olmuştur. Kureyze oğullarına gidiş olayında bireysel değil, kümesel olarak insanlar ikiye ayrılmış, biri akli anlayışı yeğlemiş, ötekisi söz, lafızci anlayışı yeğlemiştir. Bu yalnız sözlerde olmayıp olayları anlamakta da kendini göstermiştir. Hz. Peygamberin namaz ve oruç gibi ibadetlerini az görmüş, Hz. Peygamberden daha çok yapmaya karar verenleri Hz. Peygamber isim vermeden uyarılmış, onları gerçek İslam'a uymayıp, ona zait, artık bir şey katmamaya çağırılmış olduğu halde Hz. Peygamberden sonra buna uyulmadığı ortaya çıkmıştır.

Bu lafızcılara ve akılcılara sonraları rivayetçiler, dirayetçiler, ehlur-rivaye ve ehluddiraye, yani sadece nakledenler ve anlayanlar denmiştir. Doğal olarak ortaya çıkan bu kümeleşme değişik inanç farkı, sosyal oluşmalar ve yöneticilerin yararlanmaları bu iki kümeyi ehlur-rivaye ve ehluddirayeyi karşı karşıya getirdi. Abbasi halifesi Memun'dan öncekiler, ehlur-rivayeye destek vermişlerdi. Memun halife olunca ehluddirayeye desteğini arttırdığı gibi ehlur-rivayeye karşı baskıya başladı. Kardeşi halife Mutasım biraz daha arttırdı baskıyı, onun oğlu Vasik halife olunca daha çok baskı yaptı ve peşinden gelen halife Mutevekkil tam tersine döndü, ehluddirayeyi, o zaman Mutezile olarak ortaya çıkmıştı, tamamen yasaklamış ve aleyhlerine vaazlar ve hutbeler verdirmiştir. Böylece İslam bilim

dünyasına ehlurrivaye egemen olmuş ve günümüze kadar sürüp geldi. Bu olay 861 (hicri 247) yılında olmuştur. Bu ehlurrivaye, bu tarihte üç teşkilat idi. Hadisçiler, Hz. Peygamberden aldıklarını iddia ettikleri hadisleri rivayet ettiler, tasavvufçular Allah'tan aldıklarını iddia ettikleri ilhamları rivayet ettiler, mukallit fıkıhçılar da imamlarından aldıkları içtihatları rivayet ettiler. Bu üç teşkilat akla karşı çıkmışlardı ve şimdi de 1150 yıldır akla karşı olarak çıkışlarını sürdürmektedirler. İslam'da son zamanlarda (üç yüz yıldan beri) akli gündeme getirip, çağdaş bir İslam anlayışı ortaya çıkarıp çalıştırmak isteyenler akla karşı çıkan bu ehlurrivayeçileri eleştirmek için değişik deyimler kullanırlar. Akli tatile çıkaranlar, akla suikast edenler, akli hapse tıkayanlar, ben de akli peynir gibi kavanoza koyup pinti Hamit gibi tıpa ile kapatanlar diyorum.* Akli kendi uydularına yasak ederler, ancak zorda kalınca akıl kelimesini telaffuz ederlerse de çalışmasını kabul etmezler. İslam dünyasının şimdiki durumunu beğenmeyip eleştirenler suçu bu üç rivayetçilere yüklerler. Tam bin yüz elli yıl oluyor. Bu kadar uzun süre egemenliklerini sürdürmelerinin baş ve son nedeni yöneticiler ve siyasilere. Bu gün de ilme, düşünmeye ve akla karşı olmaları bunun tarihi geleneksel kanıtıdır.

İnanç ve Eylem

İslam dini iki temele dayanır. a) Biri inanç, inanma ve öbürü de b) eylem ve iştir. Kur'an bunu şu şekilde ayırır ve sınıflar: 'İnanalar ve yararlı işler işleyenler.'²⁵ Bunda inanma, zihnin, aklın görevidir. Kuran'ı Kerim'in iman kelimesini çok titizlikle kullanmasının nedeni, iman zihni bir işlem olduğu için onun gerçek olup olmama durumu vardır. Bunu şöyle anlatmaya çalışıyorum. Bir kimsenin inanıyorum ve inandım demesiyle, inanmış olması arasında şu fark vardır. İnanıyorum demekle, içinde, zihninde inanmış olduğunu bize haber veriyor. Bu verdiği haberin içindekine uygun olup olmadığını bilmiyoruz. Bunun için onun inanıyorum demesini kabul etmemiz veya kabul etmeyişimiz, doğru olmaz. Bize susmak gerekir. Bunu Kuran'ı Kerim şöyle anlatır, denememiz, kanıt aramamız gerekir. 'İnandık

* Osmanlı son dönemimde Fransızca çok önemli idi. Bunu şair şöyle deyimledi: 'Hele pardon, bonjur diyerek eylese fethi kelim, denilir her bir sözüne aynı keramet gibidir. İşte bu üç rivayetçiler için şöyle denilebilir: 'Hele Allah, peygamber diyerek eylese fethi kelim, denilir her bir sözüne aynı keramet gibidir. Aslında şöyle denmelidir. Hele Allah, peygamber diyerek eylese fethi kelim, denilir, her bir işine aynı şeytan gibidir.

deyince, sınanmadan bırakılacaklarını mı sanırlar?²⁶ İnsanın zihninde olanı Allah bildiği için, inandıklarını söyleyenlere ‘İnanmadınız, de!’²⁷ demişti. ‘Allah’a ve ahirete inanmadıkları halde inandık diyenler vardır.’²⁸

Bu Kelam ilmi konusudur.

b) Dinin eylem ve işlem konusuna Kuran’ı Kerim şeriat demektir. Kuran’ı Kerim yararlı olan işleri dağınık bir şekilde genellikle iman kelimesinden sonra söyler. Birkaç örnek:

‘Ey inananlar, sizi rızıklandırdığımız hoş şeylerden yiyin.’ (2/172)

‘Ey inananlar, sizi rızıklandırdığımız şeylerden verin.’ (2/254)

‘Ey inananlar, anlaşmaları yerine getirin.’ (5/1)

‘Ey inananlar, Allah’a saygılı olun ve doğrularla beraber olun.’ (9/119)

‘İnanıp yararlı işler işleyenlere başışlanma ve büyük ödül vardır.’

‘Ey inananlar, kazandıklarınızın hoş olanlarından verin.’ (2/264)

‘Doğrusu, inananlar, yararlı işler yapanlar, namaz kılanlar, zekat verenler.’ (2/277)

‘İnanana ve yararlı iş yapana gelince, ona en güzel ödül vardır’. (18/88)

‘Doğrusu, inananları, yararlı iş işleyenleri Acıyıcı Olan sevgili kılar’. (19/26).

‘İnanan ve yararlı iş işleyenlere mutluluk ve güzel gelecek vardır’. (13/29)

‘İnanan ve yararlı iş işleyenler cennetlerin bahçelerinde olacaklar’. (42/22)

Kuran’ı Kerim’im kullandığı iki türlü yaptırım emri vardır. Biri, buyruk (emir) verme sigasıdır: yap gibi; öbürü de geçmiş fiil çekimini kullanarak ‘yaptılar: gibi, haber şeklinde bildirir. Böylece Kuran’ın bütün yapılması gereken hükümlerin ve işlerin hepsine geniş ve doğru yol anlamında ‘şeriat’ denmektedir.

‘Sonra seni bu konuda geniş doğru bir yola koyduk, ona uy, bilmeyenlerin arzularına uyma.’ (45/18)

Sonuç olarak, Kuran inançla ilgili ayetleri iman esaslarını bildirir. Bunlar zaman ve mekanla ilgili olmadıkları için değişmezler. Bunlar İslâm

²⁶ 29/2

²⁷ 49/15

²⁸ 2/8

dininin değişmeyen ilkelerini oluştururlar. Onlardan birini kabul etmemek, ötekilerinin kabulünü zedeler. Bunlar zihin ve aklın ilkeleri ve edimleridir. Bu iman konusunun dışında olan insanların yaptıkları, ettikleri, işledikleri bütün olayların her biri, yararlı, faydalı, doğru ve güzel olma niteliğine sahip oldukları için Kuran onların yapılmasını emreder ve bunların tümüne şeriat, geniş ve doğru yol der. Kuran'da olan bu emirler ve hükümlerden birini insan yanlış yapmış veya birini yapmamış olsa, öbürlerini etkilemez, yani insanı dinden çıkmış saymaz.

Burada önemli bir hususu açıklama gereği var. Kuran'ın eylemle ilgili hükmü şeriat sayıldığı halde, din sayılan, dinden olduğu söylenen bir hüküm şeriat sayılmaz. Kuran'da yoksa o bir müçtehidin sözü ise, anlayışı ise dini hüküm sayılır, ancak şeriat sayılmadığı için kaldırılabilir ve değişebilir; ancak şeriatın aslı değişmez, duruma ve şarta göre yorumlanabilir.

Müslüman alim ve müçtehitler Kuran'ın şeriat hükümlerini uygulamak için bir bilim geliştirdiler. Buna yine Kuran'ın kullandığı bir kelimenin adını verdiler: 'Fıkh'. Bu kelimenin kök manası, söylenilenin amacını, neyi anlatmak istediğini anlamak demektir. Arapçada anlamak manasında en çok kullanılan sözcük 'fehim' sözcüğüdür. Türkçe sözlükte geçen mefhum, bundan türer ve kavram diye çevrilmiştir. Aslında anlaşılın, anlaşıldı, demektir. Fıkh'ın bir bilim haline gelmesine 204h. (819m.) de ölen İmamı Şafii'nin yazdığı 'Fıkh İlkelerini Bilme' Usulü'l Fıkh ilmi adını verdiği bir eserle ilk defa sistemleştirmeye başladı.

İmamı Şafii ilk Fıkh Usulü İlmi eserini yazdı, ancak daha ilk satırında farkına varmadığı ve günümüze kadar gelen bir yanlış yaptı. Bu yanlış temelini attığı bilimin adını koymakta oldu. Kitabın başında şeriatın kaynaklarını dört olarak sayarken onları Kuran, sünnet, icma ve kıyas olarak belirledi.

İmamı Şafii'nin yaptığı yanlış kimse düzeltmedi. Bir şeriat belirleyicisi oldu, önce icma diye bir şey yok. Millet de eski yeni icmaı överek anlatı bitiremediler. Müçtehitlerin ittifakı olan icma Kuran'a eş şeriat kaynağı kabul edildi. Kuran'ın yorumlanır, icma yorumlanamaz kadar kesin. Bu bir cinayet değil mi? İcma nasıl şeriat sayılır?

Sonra icma bilimde kullanılamaz. Yani oyla ve oy çokluğu ile ilmi bir mesele sabit olup ilim sayılmaz. İcma yönetimde kullanılır. Belediyelerin aldığı kararlar meclisin yaptığı kanunlarda kullanılır. Çünkü gerektiğinde hemen değiştirilir. Adını vermeyeyim, ama kitabımda adını yazdım. Biri, yedi sekiz dini hüküm sayıyor, alimlerin bunlarda ittifak ettiklerini bildiri-

yor. Dedim ki, 'bu zat yalan söylüyor.' Gençlerden biri kitabı okumuş, bana dedi ki 'yalan söylüyor demeyip de, yanlış deseniz olmaz mı idi?' Dedim ki 'alimlerin ittifakından haber veriyor, haberlerde doğru olmayana yalan denir, fikirlerde doğru olmayana yanlış denir.' Tabi Usulü'l-Fıkh'tan el-Telvih'i okuyan bunu anlar. Orada haber cümlelerinde yalan, inşa cümlelerinde yani emir cümlelerinde yanlış denir. İmamı Şafii'ye uyararak, şeriatın dört delili, Kuran, sünnet, icmâ, kıyas derken bunların hepsini birbirine eşit tutmuş olur. Sünnet Kuran'a eşit midir? Hadis insan olan peygamberlerin sözü Allah'ın sözüne eşit olursa, Hz. Peygamber İsa gibi Allah'a eşit olmaz mı? Bağdat'ta hadis imtihanında tevatür hadis'ten daha kuvvetli Hz. Peygamberin ağzından duyulan bir söz ile Kuran arasında fark olmaz. Çünkü ikisini peygamberin ağzından duymak arasında fark yoktur, dedim, imtihandan yüz aldım. 40 yıl sonra yaptığım yanlışını anladım. Çünkü insan sözünü - peygamber de olsa- Allah'ın sözüne eşit tuttum. İcma Kuran'a denk midir, kıyas da öyle mi? İmamı Gazali Şafii ve Eşari olduğu halde şeriatın iki kaynağı olarak akli ve Kuran'ı sayar. Doğrusu budur. Aklın verdiği hüküm de şeriat sayılır. İmamı Şafii'nin şeriat kaynaklarındaki bu yanlışını ne kadar çok büyük yanlışların yapılmasına sebep oldu. İcman aslı içtihat olduğu için yapılan bütün içtihatlar hep şeriat sayıldı. Otuz beş sene önce, Abdulvahhab Hallaf'ın Usulü'nü okutup tercümesinin baş tarafına 180 sayfalık mukaddimede, şeriat ile fıkıhın ayrı olduğunu, fıkıhın şeriat olmadığını usulcülerin tanımlarını tek tek alıntılıyarak açıklamıştım. Kimsenin umurunda olmamıştır. Okurlar, öğrenir, bilir ama anlamazlar. Çünkü bilmek ayrıdır, anlamak ayrıdır. Kuran diyor ki: "Bu ulusa ne oluyor ki, nerede ise hiçbir söz anlamıyorlar(4/78).

Bugün değil, bin yıldan beri Ehlurrivaye siyasete ve siyaset de ilme hakim olduğundan bu yana, Müslüman milletlerin dünya milletleri arasındaki acıklı durumdan kurtulamamalarının başat nedeni fıkıhı şeriat saymalarıdır. Bugün asıl felaket budur. Çünkü fıkıhdaki yanlışını söylemeye nasıl cesaretlenebilirler, dinden çıkacaklarından korkarlar. Çünkü şeriatın anlamı budur. Kuran'daki şer'i bir hükmün yanlış olduğunu söylemeye benzer. İkisi de şeriatıdır. İşte yanlışlık, fıkıhı şeriat denmesinin sonucu budur. Usulü'l-Fıkhı anlamamak.

Öğrencilerimden kimi dersten sonra fetva sorarlardı. Derdim ki, ben müftü değilim, git müftüye sor, ben ilim adamıyım. Çünkü müftünün sözüne uyma zorunluluğu yoktur. Ama ilim adamının sözüne uyma zorunluluğu vardır. Çünkü ilim nesnedir, gerçektir.

Fakihlerin Büyük Yanılgısı

Fakihler Kuran'daki ibadet kelimesini anlamamışlardır. Fıkhı ikiye ayırmışlar. Din işi, dünya işi. Allah'la insan arasındaki ilişkilere ibadet ve bunun dışında insanın bütün işlerine adetler dediler. Bu adetler, insanın bütün, ticaret, siyaset, alışveriş, sosyal işleri, hepsi adetlere giriyor. Bundan büyük anlayışsızlık, aymazlık, dalgınlık olur mu? Allah'a yaklaşmak için olan ibadetlerin anlamı yoktur. Onlar Allah'ın emri olarak yapılıır. Hikmetlerini Allah bilir ve ahirette de onların sevabı vardır derler. Bu ibadetler namaz, oruç ve bir de hac olur. Kuran'ın bütün felsefesi insanın dünya işlerini düzene koymak olduğu ilkesi sıfırlanıyor. Onlar hususunda olan Allah'ın emirleri ile namaz kılmaya ait emirler arasını bu şekilde ayırmak, ilk anlardan beri böyle geliyor. Bir başkanın, yöneticinin namaz kılmaması Müslüman olmasına yeterli olup, zulmetmesi, adam öldürmesi, bütün cinayetleri işlemesi, haram yemesi Müslümanlığına bir leke getirmiyor, diye fetva vermek İslam'a karşı en büyük cinayet ve suç olması gerekmez miydi?

Bu anlayış temelinden yanlış ve saçmadır.²⁹ Kuran'da ibadet Allah'ın bütün emirlerine ayrıcalıksız uymaktır ve bütün emirlerine hem inanmak şarttır, hem de onlara uymak. İşte fakihler İslam dinini böyle parçaladılar. Adalet en önemli dünya işlerini düzenlemek, namaz kılmaktan önce ve daha önemli değil midir? 1985 yılında Kuveyt'te yüksek öğretmen okulunda, Türkiye'de Din Eğitimi konusunda bir konuşma yaptım, öğretmenlerden biri Türkiye'deki laiklikten bahsetmedin, dedi. Dedim ki, sizin dininizde de laiklik vardır. Din işi, dünya işi ayırmıyor musunuz? İşte laiklik budur. Siz din işi ve dünya işi ayırımını kaldırın, ben de laikliği kaldıracağım. Kimseden çit çıkmadı. Allah Davud peygambere halifeliği hakkaniyetle hükmetmek şartıyla verdi. Ama fıkıhçılar Kuran okumuyor ki, okusa da anlamıyor ki. Oysa namaz kılmayana Kuran'da ceza yoktur. Ama zulmedene vardır. Zalime gönül veren cehenneme girecek, yardımcı (şefaatçi) bulamayacaktır.³⁰ Mukallit fıkıhçılar bir de bakarsın ayağını yan basanı kafir ve dinden çıkmış sayar. Başörtüsü ile dünyayı velveleye verir. Okuduklarını öğrenemez, bildiklerini anlamazlar. Çünkü felsefeye, kelama ve mantığa düşmandırlar.

²⁹ Muhammed Mustafa Çelebi, Ta'fil al-Ahkâm ve'l-Madhal li-Diraseti'l-Fikhi'l-İslam eserlerinde bunları aymazca yazar.

³⁰ Hud, 11/113

Fahredden Razi'den sonra kelam ilmi kadıların eline geçti. Beyzavi Abdullah b. Ömer (685h. 1286m.) Tavalî ül-Envar, adlı kelam kitabı Muhassal'in kopyası; Kadı Adudiddin İci (756h. 1355m.) 'el-Mevakif' adlı eseri aynı kopyası. Bundan sonra Kelam ilmi ilim olmaktan çıktı, akaid bilgisi oldu. Osmanlıların son döneminde medresede ıslahat yapılması tartışılırken kelam ilminde ve bir de Arapça öğretiminde ıslahat yapılması tartışılıyordu. 1949'da Ankara İlahiyat Fakültesi açıldığında kelam, mezhepler tarihine yan bir ders olarak okutuluyordu. Ben 1968'de İslam felsefesinde doçent olunca, kelam dersi hocası yoktu. Merhum Yaşar Kutluay Mezhepler Tarihi Kürsüsü başkanı ve Kelam ona bağlı idi. Beni Kelam dersini vermek üzere mezhepler tarihi kürsüsüne davet etti, ben de kabul ettim. İslam Felsefesinde üç doçent idik. Cavit Sunar, İbrahim Agah Çubukçu ve ben. Orada hoca sıkıntısı yoktu. Yaşar bey Silifke'de bir deniz kazasında vefat edince Mezhepler Kürsüsü başkanı oldum. Bu sefer Mezhepler Tarihi dersini Tarih profesörü Dr. Neşet bey ile İslam Felsefesi profesörü Dr. İbrahim Agah Çubukçu verdiler. Ben Kelam ve Usulü'l-Fıkh derslerini ve bir de İslam Dini Esaslarını verdim. 1974 de profesör olduğumda Kelam Kürsüsünü kurdum ve başkanı seçildim. O zamandan bu yana Kelamı tam Kelam ilmi yapmaya çalışıyorum. Böylece Türkiye'de bir Kelamcılar kadrosu yetişmiş oldu. Böylece Kelam ilmi, üniversite programlarında anabilim dalı oldu. İslam düşüncesinin yükselmesi ve çağdaşlaşması Kelam ilmindeki gelişmeye ve felsefeye bağlıdır.

Şimdi Kelam ilminde tarihten örnek olarak bir açılım daha yapmamız gerekiyor. 861 yılında Abbasi halifesi Mutevekkil, rivayetçilerin tarafını tutarak Mutezile mezhebini yani akılcılar takımını yasak edince rivayet ehli İslam'da akla karşı olarak egemen oldu. Dolayısıyla Sünnilerde akıl yasaklanmış oldu. Gazali bile Mutezile denmesin diye akıl sözcüğünü kullanmıyordu. Burada özellikle şunu vurgulamak gerekiyor. Rivayet ehlinin başını çeken hadisçi Ahmed b. Hanbel takımının yanında yer alan rivayetçi tasavvufçular da Allah'tan aldıkları ilhamları naklederler ve üçüncü olarak rivayet ehli olan mukallit fıkıhçılar* da hep imamlarından naklederler. İşte rivayetçiler denince bu üç takımı hatıra getirmelidir. Bunların özelliği akli dışlamak ve onu saf dışı bırakarak, istediklerini istedikleri kimselerden naklederek dünyayı, içinde din de olmak şartıyla idare ettiler ve hala edi-

* Fakih, aslında müçtehit demektir. Mukallide fakih denmez. Onun için mukallit fıkıhçılar demekle müçtehit fakihleri ayırıyorum.

yorlar.

Artık 1150 yıl sonra kelamcılar, ilk kelamcılarının yöntemini gündeme getirip akla gereken yeri vererek İslam'ın 1150 yıllık kaderini değiştirmeleri gerekir. Bunun için Usulü'l-Fıkh ilminde başlangıçta olan Kelamcılarının usul sistemini de kendi alanlarına alarak fıkıh anlayışına yeni bir yön vermek görevleri olduğunu hatırlatmak gereğini duydum. Fıkıhçılar da fıkıhçıların usul yöntemini geliştirmek suretiyle İslam'da yeni bir anlayışa ön ayak olabilirler. 1150 yıldır mukallit fıkıhçılar bir şey öğrenmek için Kuran'a gitmediler ve Kuran okumadılar. İmamları okumuştular ya onların okumasına gerek yoktur. Oysa dini bir hüküm için önce Kuran'a gidilecekti. Bunu bilmez değillerdi, ama anlamadılar. Kuran'da bütün emirlere uyma ibadettir. Namaza emir ile çalışmaya, infak etmeye, yardımlaşmaya, ekin yetiştirmeye olan emirler arasında Allah'a ibadet etmiş olmak anlamında fark yoktur. İnsanın özgür iradesiyle yaptığı her işten sorguya çekilmesi hepsi ibadet olduğu içindir. Her iş hakkında dinin bir hükmü vardır. Din işi, dünya işi diye bir şey yoktur. Doğru iş ise ödüllü, yanlış iş ise cezası vardır.

Ehlurrivayetçiler, nakli esas alır ve onu öncelerler, aklın nakle tabi olduğunu söylerler ve aklın sadece bir anlama aracı ve aleti olduğunu savunurlar. Bu onların temel zihni kuralları olduğuna göre, başka bir yerde akıl şöyle der veya akla göre şöyledir, deme hakları yoktur. Akıl şöyle der, demenin anlamı akıl özgür olarak kendi ilke ve kurallarına uygun olarak, kimseye bağımlı olmadan şöyle der, demek olur ki, böyle diyen bir nakilci, kendi temel ilkesiyle çelişir ve ona ters düşer. O zaman bu çelişkiyi çözmedikçe ehlurrivayenin akla dayanma sözü geçerli olmaz.

Aklı ilk olarak bağımlı, uydu ve köle olarak kabul ettikten sonra, ona bağımsız özgür olarak görev vermek geçersiz ve saçma olur. Akıl anlama aleti ise, insan o aleti istediği gibi kullanır. Bunun için herkes bir sözü, menkul bir ifadeyi kendi zihniyetine ve amacına göre kullanır. *Çünkü köle olan akıl efendisinin isteğini yapar.* Ancak özgün akıl, bağımlı, tabi olmayan akıl tarafsız olarak kendi özgün ilkelerine göre düşünür ve ona göre yansız olacak gerçek ne ise ona göre anlar ve şaşmadan gerçeği ortaya koyar. Bunun için akılcıların özgün, bağımsız aklı, ehlurrivayenin bağımlı ve köle, araç olan akıldan, bir sözü, ifadeyi daha doğru, yansız olarak anlar ve aklın bu anlayışı evrensel Kuran evrenselliğine en uygun bir anlayış olur. Ehlurrivayenin aklının anlayışı kendilerine ait zümresel bir anlayış olur.

İslam hukuk felsefesinde iki yol takip edildiği, birinde tikelden tümele ve öbüründe tümelden tikele giden iki mantıki yol izlendiğini eskiler ortaya koydular. Birincisine fakih müçtehitlerin, ikincisine müçtehit kelamcılarının yolu dendi.

Yedinci hicri (694h. 1294m.) asırda İbnu's-Saati ile ün yapan Muzaffer b. Ahmed b. Ali ve sekizinci hicri (747h. 1346m.) asırda Sadruşşeria, Ubeydullah b. Mesud Buhari her iki yöntemi, müçtehit fakihlerin ve müçtehit kelamcılarının yöntemlerini birleştirdiler ve böylece, bunlardan sonra İslam Hukuk felsefesinde tek yöntem izlenmeye başladı. Ebul-Berekat Hafız Nesefi (710h. 1310m.) gibi bazı usulcular, fıkıhçıların yöntemini takip etmeye devam ettiler. Artık İslam dünyası içerden, özellikle yöneticilerden gelen ilim ve ahlak dışı baskılarla gerilemeye başlamıştı. Fahreddin Razi'den sonra kelim ilmi kadıların emrine girdi ve mukallit usulcular da, orijinal eser verme yerine, geçmişteki usul eserlerini özetleyip ders kitabı yaptılar. Sonra çok özet olduğu için de yazarın kendisi bile şerh yazmak zorunda kaldığı gibi on sayfalık bir makaleye büyük ciltler halinde şerhler ve hasiyeler yazıldı. İşte böylece bugünlere geldik. Arap ülkelerinde yazılan usul ders kitapları yine özet ise de ifadeleri daha kolay olduğu için şerhe gerek kalmıyor.

İslam Medeniyeti kelamcılar ve felsefecilerin emekleri ve fikirleriyle kuruldu. Siyasilere korumalarına aldıkları rivayetçiler (hadisçi, tasavvufçu ve mukallit fıkıhçı) İslam toplumuna ve ilmüne hakim olunca, İslam medeniyetinin yok olmasını başardılar. Endülüs'teki sekiz asırlık İslam medeniyetinin yıkılmasına sebep olan onların fıkıhçılarıdır. Aileleri ve aşiretleri birbirlerine düşürdüler. Akıllarını kullanmadılar. Anadolu'nun Endülüs durumuna düşmemesinin sebeplerini arayıp incelemek gerekir. Hıristiyanlık dünyası bunun için çalıştığını ve bunu düşündüğünü, hem Müslümanlık davasında olanlar, hem de Türklük davasında olanların görevi bunu düşünmektir.

Bin sekiz yüz kırktan sonra Osmanlı medreselerinde yetişen müderrisler 17. ve 18. asır medrese müderrislerinden daha üstün bilgi ve anlayışta idiler.

Arapça 'Usulü'l-Fıkh' kitaplarında kimisinde edille seriyye dördttür, Şafii gibi risalesinde edille şeriye kitap, sünnet, icma ve kıyas dediği gibi kimi de üç deyip, kitap, sünnet, icma demiştir.

Mahmud Esed'in 'Usulü'l-Fıkh' kitabında 'İlmi Fıkhın Asılları' dört-

tür kitap, sünnet, icmaı ummet, kıyastır³¹, demiştir. Ali Haydar Efendi de 'İlm-i Fıkh' edillei erbaadır. Kitap, sünnet, icmaı ummet ve kıyastan alınmıştır.³²

Bu iki müderissten öğrendiğim, edillei şeriyye demeyip 'edillei fıkh ilmi'nin kaynaklarını zikretmeleri, önemli bir anlayış ve zihniyet değişmesi ve gelişmesi olmasıdır. Edillei Şeriyye (Şeriat Kaynakları) ikidir: Akıl ve Kuran. Edilletü'l-Fıkh (Fıkhın Kaynakları) çoktur, yirmiyeye kadar çıkar. Fıkhın delilleri, içtihat yöntemleri anlamındadır.

Osmanlı İmparatorluğu üç yüz yılda batının hem askeri, hem ilmi üstünlüğü altında kalarak yıkılmıştır. Medresenin ıslah edilmesi konusundaki yazılarda Kelam ilminin yenilenmesi üzerinde durulmuştur. Aradan yüz yıl geçmiş olmasına karşılık hala Kelamda bir kıpırdama olduğu söylenebilir mi? Yüz yıl önceki medrese alimleri, İslam'ın Kelam ilmi ile kalkınıp ayakta durabileceğini anlamışlar. Her halde ilk Kelamcıların İslam medeniyeti kurmakta yaptıkları hizmeti biliyorlardı. Mutezilenin yasaklanmasıyla içtihat etme de yasaklanmış olmuştur. Ne yazık ki, kırk yıldır kelam profesörüyüm, kelamcılarının çoğu rivayet etkinin zihniyetinde olduğunu görmek mümkündür. Kelamın aleyhinde olanlar İslam düşüncesinde bir yenilenmenin karşısında olduklarının kanıtıdır. Düşünmenin karşıtı olmak Felsefe, Kelam ve Mantık'ın karşıtı olmak demektir. Çünkü bunlarsız düşünme düşünme olmaz.

Bunun için kelam ilminde yenilenme zihniyeti ve hareketi başlamalıdır. Her Kelam ilmi mensubu nasıl, ne gibi bir yenilik yapabilirim diye düşünmesinin dini bir görev ve en değerli bir ibadet olduğunu öncelikle kabul ederse, bu işte Allah onu başarıya ulaştırır. Kelam ilmi, akaid, inanç bilgisinden farklıdır. Benim önereceğim yöntem şudur. Orijinal büyük kelamcılarının eserlerini incelemek ve onları anlamak, sonra, modern batıda teologların ve filozofların eserlerini aslından veya tercümelerinden okuyup İslam'daki Kelam kavramları ile karşılaştırmak. Fakültelerde Şerh Akaid gibi basit kitapları daha önceki dönemde öğrenmelidir. Onlara akaid deniyor, Kelam denmiyor.

Tarihte usulcu Kelamcılarının yolunu da takip etmenin günümüz kelamcılarının ait olması gerektiğini de öneri olarak ortaya koyuyorum. Fakülte-

³¹ Mahmud Esed, Muhtasar Usulü'l-Fıkh, s.4, 1309, İstanbul.

³² Ali Haydar, Dureru'l-Hükkam Şerh Mecelletul-Ahkam 1/15, İstanbul 1330.

lerde İslam Hukukçuları da istedikleri usul yöntemini uygulamalarını gerekli görürüm. Burada program olarak şunu ilave etmeliyim. Haftada iki saat usul ilmine yetmez. İlahiyat Fakültelerinde İslam Hukuku programına 1971 yılında değinmişim. Şimdi burada üzerinde durmama gerek yok. Kelam bölümünün okutacağı usul konuları şunlar olmalıdır. Aslında usul birçok temel konuyu işler. Bunları ayrı bölümlere ayıracak, bölümün adının vereceği bir yenilik ve bir zihniyet önemlidir. Her bir bölüm ayrı bir ders konusu olmalıdır. Konular birer birim olarak çabuk biter, usanç vermez. Usulü'l-Fıkh'ın önemli konularının okutulması önemlidir.

Kelam Ana Bilim dalında Usulü'l-Fıkh konularında şu dersler ayrı olarak işlenmelidir.

- 1- Şer'i deliller: Akıl, Kuran, İstihsan ve Maslahat
- 2- Hakim, hükümler konusu (hüsün ve kubuh)
- 3- Dil kuralları-kavramlar, anlam bilim (semantik), hukuk mantığı ve tefsiri
- 4- Yasa koyma ilkeleri, nedenleri, amaçları
- 5- Hukuk felsefesi dersi: hukukun özünü, mahiyetini, kökenini, geçerliliğini, ilkelerini, ödevlerini, yaşam ve bilimlerle bağlamı içindeki yerini felsefe açısından açıklamaya çalışır.³³
- 6- Ahlak Felsefesi dersi.
- 7- Başkalarının kanunlarıyla mukayese ederek yararlanma.³⁴

Bu dersler hocalarınca incelenir, ayrıntıları ortaya konur. Bu dersler İlahiyat Fakültelerinin temel dersleri olarak okunursa, İslam dünyasına asırlarca umut edilen yenilenme, kalkınma gerçekleşebilir. Yenilenmenin ilk adımı terimlerde yenilik yapma ve yeni terim üretme ve onlar üzerinde ilim ve düşünce ortaya koymakla olur.

³³ Martin P.Golding, Philosophy of Law, New Jersey, 1975, Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, 93. TDK 1979, Dias, Jurisprudence, Henri Riyad Tercümesi, felsefetul-Kanun, Beyrut, Darul-cil, 1985.

³⁴ Usul kitaplarında kabul edilen 'Bizden öncekilerin şeriatı' yerine başkalarının şeriatı demenin doğru olacağını, Iraklı Prof.Dr.Salahaddin Nahi ile konuştum ve doğru olur, dedi. Zaten yapılmıyor mu?